

SZEMLE

Régi magyarországi nyomtatványok 2. köt. 1601—1635. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum 2. tom. 1601—1635. Szerk. BORSA Gedeon és HERVAY Ferenc. Bp. 1983. Akadémiai Kiadó. 856 l., 36 t.

A *Régi magyarországi nyomtatványok* című bibliográfia, könyvvzeti kézikönyv második kötete az 1601—1635 közötti korszak 774 hazai kiadványának leírását, ismertetését tartalmazza. E kötet szerves folytatása az 1971-ben megjelent első kötetnek (ismertetését l.: Dörnyei Sándor: *Gondolatok a „Régi magyarországi nyomtatványok”-ról.* Magyar Könyvszemle, 1972. 127—130.), mely 1972-ben akadémiai díjat kapott. Szabó Károly *Régi magyar könyvtára* 1. és 2. kötetében regisztrált művekhez képest, a vonatkozó korszakot figyelembe véve a gyarapodás mértéke mintegy 40%-os.

A bibliográfia összeállítói munkájuk elkészítése során változatlanul arra törekedtek, hogy a leírt nyomtatványokról az összes fontos információt közlétegyék: a bibliográfiai adatok után közlik a tartalmi, műfaji megjelölést, a különböző variánsokra, a későbbi kiadásokra, a szerzőre stb. vonatkozó adatokat. Pontos hivatkozásokkal ellátva összegezték a korábbi kutatások eredményeit, egy-egy műről gyakorta 1—2 oldalas értekezést közölve.

A kötet szerkezete is változatlan: a megjelenés időrendjén belül a nyomdászékhely betűrendje a meghatározó, ezt követően a szerző, ill. a mű címének betűrendje adja meg a kiadvány pontos helyét. A kutatók munkáját nagyban segítik a kötet végén közölt indexek: a 10 féle mutató (nyomdahelyek időrendi mutatója, nyomda-, személynév-, helynév-, cím-, incipit-, tárgy-, nyelvi és könyvtárak mutatója, továbbá fontosabb bibliográfiák konkordanciája) mely feltárást és sokszempontú visszakeresést tesz lehetővé. A kézikönyv végén az első kötethez hasonlóan megtaláljuk a kötetben közlött nyomtatványok 4×6 centiméteres címlap-reproduk-

cióit. E kitűnő ötlet elkerülhetővé tette a bibliográfiai leírásokban a néha feleslegesen hosszú címek teljes közlését. Viszont így a kutató mégis minden fontos adathoz hozzájuthat, s már ez önmagában is sok segítséget, információt adhat pl. egyes művek meghatározásához, azonosításához. Ezt a módszert korábban egyetlen bibliográfia sem alkalmazta, azóta viszont már külföldön több helyütt is követésre talált. Sajnálatos, hogy a jelen kötetben leírt példányok közül a legnagyobb igyekezet ellenére sem sikerült mintegy 10—12 mű esetében a címlapmásokokat beszerezni.

Az RMNY második köteténél, az elsőhöz képest lényegében egyetlen szerkesztési eltérést alkalmaztak az összeállítók. Az első kötetben az összes fennmaradt példány lelőhelyét megadták, itt viszont a 17. századi nyomtatványok sajátosságait figyelembe véve némi engedményt tettek: a fennmaradt példányok lelőhelyét csak abban az esetben tüntették fel egyedileg, ha a példányok száma nem haladta meg a tízet, ellenkező esetben csupán arról informálnak, hogy hány gyűjteményben hány példány található, továbbá felsorolják azokat a legnagyobb könyvtárakat, ahol a mű megtalálható. Ez nem csupán sok felesleges adatközléstől mentesíti a bibliográfiát, hanem a pontosabb, tudatosabb tájékozódást is segíti, hiszen egy bizonyos határon túli információ mennyiség már inkább dezinformál.

A bibliográfiát héttagú munkaközösség készítette: Borsa Gedeon, Fazakas József, Heltai János, Hervay Ferenc, Holl Béla, Kelecsényi Ákos és Vásárhelyi Judit. A feldolgozás munkáját a munkatársak először nyomdahelyenként, ezután pedig műfaji szempontból osztották fel egymás között.

Az RMNY első kötetét megjelenése után a hazai és külföldi szakmai közvélemény méltán fogadta nagy elismeréssel, hiszen a bibliográfiai irodalomban nem ismerünk hasonló igényű vállalkozást, mely ilyen részletességgel foglalkozna az egyes művek forrásértékével, megjelenési körülményei-

vel, tartalmával. A most megjelent második kötet méltó folytatása ennek a munkának, az érintett tudományterületek művelőinek nélkülözhetetlen forrásértékű kézikönyve. Bizakodva várjuk a vállalkozás következő kötetének mielőbbi megjelenését.

SZABÓ SÁNDOR

A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Szeged 1983. JATE Bölcsészettudományi Kara. 648 l. (Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11.)

Mindenki, aki a magyar könyvek történetével közvetlenül, vagy közvetve foglalkozik, őszinte érdeklődéssel kell, hogy kezébe vegye ezt a vaskos kötetet. A szegedi bölcsészkar régi magyar irodalmi tanszéke — Herepei János három kötetben közreadott írásai után — a szakma másik nagy öregének, Iványi Bélának könyvtörténeti dolgozatait jelentette most meg. A rendkívül dicséretes vállalkozáson belül is igen jó választás ez. Érdekes kép bontakozik ki a szerkesztői utószóából (599—601. l.) a most kézbe vett kötet keletkezéséről. Iványi jól ismert és sokak által értékelt *Könyvek, könyvtárak Magyarországon 1331—1600* (Bp. 1937) c. munkájának folytatása a szerző életében nem jelent meg nyomtatásban. A ma az MTA könyvtárában őrzött gépirat sajnos az 1663. évnél szó közben megszakad. Még így csonkán is igen jelentős forrásnak minősült, amit a kutatók eddig is haszonnal forgattak (vö. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. 304. l. 2. jegyzet, Ecsedy Judit). Nagyon helyes döntés volt tehát ezt a gépiratot nyomtatásban közreadni. Ehhez azonban a szerkesztők, Herner János és Monok István, igyekeztek megtalálni Iványi említett írásának hiányzó részét 1663-tól. Nyomozásuk sajnos — mindenki sajnálatára — hiábavalónak bizonyult, de mégsem volt eredménytelen: feltárták ugyanis Iványi rendkívül gazdag munkásságának fennmaradt emlékeit: 32 könyv, 132 cikk és ma 14 különböző lelőhelyen őrzött számtalan kézirat és levél (587—596. l.). Ezek közül a könyvtörténeti vonatkozásúakat jelentették meg a most ismertetésre kerülő, testes kötetben.

A kiadvány első felét a már említett „Könyvek...” c. munka teszi ki. Okosan, újra kiadták a kisebbik felét kitevő és még 1937-ben kinyomtatott részt (1601-ig (7—143. l.). A legfőbb értéket természetesen a közel kétszáz lap terjedelmű második rész jelenti az 1601—1663 közötti időkből, a-

mely most első ízben került kinyomtatásra (145—336. l.). Ennek értékelése és méltatása felesleges, hiszen aki csak kézbe veszi ezt az óriási anyaggyűjtést, bizonyosan tisztelettel és hálával adózik Iványi előtt, aki ezt összefoglalta, hogy így közhazsnúvá tegye. Szinte kimeríthetetlen kincsesháza ez ma és a jövőben is mindenki számára, aki a 17. század első kétharmadának hazai kultúrtörténetével foglalkozik. Található benne papír- és nyomdatörténeti adat, rövid és hosszú könyvtárjegyzék, könyvvásárlásról folytatott levelezés stb. mind-mind korabeli iratokból kimásolva. Iványi (1878—1964) ez irányú munkássága több mint fél évszázadot ölelt fel (1904—1959). E hosszú életút során rendkívüli mennyiségű és gondosan megrostált könyvtörténeti adatot gyűjtött össze mindenekelőtt Nyugat- és Északmagyarország levéltáráiból. Az eredeti dokumentumok egy része e század első felének viharaiiban elkallódott, ill. elpusztult, ami ennek a gyűjtésnek amúgy is meglevő értékét csak tovább fokozta.

A kötet következő részét (337—484. l.) Iványi öt könyvtörténeti tanulmánya alkotja. Ezek közül az Eperjesseli és a Szepességre foglalkozó három írása a *Magyar Könyvszemle* hasábján még e század tízes éveiben látott napvilágot. *Batthyány Boldizsár a könyvbarát* c. fontos tanulmánya ugyanennek a folyóiratnak negyedik folyamata utolsó köteteként 1948-ban korrektúrában maradt, és most első ízben kerül végre kinyomtatásra. További öt kisebb, korábban megjelent könyvtörténeti közlemény Iványitól alkotja a következő részt (485—501. l.), amelyek közül három ugyancsak a *Magyar Könyvszemle* között e század első és második évtizedében.

Az említett szerkesztők gondozásában került összeállításra a megint csak öt további közlést tartalmazó „függelék” (503—578. l.) olyan fontos könyvjegyzékek és könyves adatok közlésével az 1610—1704. közötti évekből, amelyeket Iványi emlegett, esetleg kivonatolt. Külön kiemelés érdemel ezek közül Thurzó György terjedelmes könyvtárjegyzéke 1610-ből (505—535. l. — ezen belül igen részletes és alapos jegyzetek a Thurzó-könyvtárakról az 530—531. lapokon), továbbá a kiegészítő könyvtörténeti adalékok a Batthyányiak levelezéséből (553—578. l.) részben még Iványi, részben Herner és Monok gyűjtésében. Ez utóbbiak voltak azok is, akik jegyzeteket fűztek (579—585. l.) Iványi publikációinak jobb megértése érdekében, ill. felhívják a figyelmet a tárgyalt témákkal kapcsolatban megjelent további szakirodalomra. (Jó lett volna, ha e jegyzetek végén, az 584—585. lapon álló 11 csillagot követően nem

csupán az első négynél, de a többinél is a kötet lapszámára történő hivatkozást találja az olvasó. Ugyanez az eligazítás kívánkozik a jegyzetek legelejére is az 581. lapon.) A szerény szerkesztők igényes munkamódszerére azok egyetlen sora is élesen rávilágít, amikor Mossóczy Zakariás könyvtárának jegyzéke kapasan megemlíti, hogy „a könyvtárjegyzék 882. tétele után kimaradt: „2 Opera Divi Bernardi”. Ez azt bizonyítja, akárcsak a több olvasati kiigazításuk, hogy az eredeti iratokban ellenőrizték az általuk közreadott szöveget. Csak gratulálni lehet az igényességhez. Ezt a nagyfokú szerénységet és hozzáértést nyilván a sorozat kiadójától, Keserű Bálinttól volt lehetőségük átvenni a fiatal szerkesztőknek.

A szerkesztői utószóából (599–601. l.) további részletek ismerhetők meg munkamódszerüket illetően, továbbá a kötet végén álló mutatók szempontjai is itt nyertek kifejtést. A lelőhelymutató rövid ugyan (610–613. l.), de igen hasznos, hiszen összefoglalja Iványi összes hivatkozását az eredeti forrásokra. A kiadós személy- és helynévmutató (614–642. l.) ilyen forrásgyűjtemény jellegű kiadvány esetében, mint amilyen az Iványi-kötet is, elengedhetetlen. Ez az a kulcs, amely hozzáférhetővé teszi azt a kincsesbányát, amelyet a kötetben publikált adatok képviselnek. Ezért is nagyon fontos, hogy ez a kulcs minél tökéletesebb legyen. Sajnos a fentiekben ismételtelen dicséért igényesség, a mutatókban nem érvényesült olyan mértékben, mint a kiadvány törzsrészeiben. Mintha a vállalkozás végére kifogyott volna egy vagy több is az ilyen, rendkívül munkaigényes feladathoz nagyon fontos kellékekből, mint amilyen az idő, a kedv, a türelem, a segédkönyvekben való jártasság stb. Távol álljon tőlem a szándék, hogy most kipécézzem és tollhegyre tűzzek apróbb botlásokat és hiányosságokat, mégis szükségesnek látszik a fenti kritikái megjegyzés konkrét példákkal történő alátámasztása.

Még az utószóban (600. l.) olvasni arról, hogy nem lehetett biztosan azonosítani a „Monasterium” helynevet. E földrajzi fogalom alatt a mutatóban (632. l.) az 546. és 550. lapszám olvasható. Segítségükkel megtudható, hogy a turóci jezsuita rendház könyvtárában 1704-ben Hermann Busenbaum és Peter Wittfeld jezsuiták egy-egy könyvét írták össze, amelyet „Monasterij” 1657. és 1656. években készítettek. Ez esetben nem kell valami közelebről meg nem jött kolostori nyomdát fedő „monasterium”-ra gondolni, hiszen — amint ez pl. a Sommervogel-féle nagy jezsuita-bibliográfiából kiderül — az

impresszum: „Monasterij Westphaliae apud Bernardum Raesfeldium”. A nyugat-németországi Münster városával azonos tehát a „Monasterij”, ahol Bernhard Raesfeldt nyomdász 1628–1658 között dolgozott, mindenekelőtt éppen a jezsuiták megrendelésére.

A mutatóban magában a névalakok megválasztásáról persze igen sok szempontot lehet felhozni pro és kontra, mégis vannak olyan általánosan elfogadott elvek, amelyeket nem helyes figyelmen kívül hagyni. Ilyen pl. a francia nevekben szereplő határozott névelő („la” és „le”), amely alá kell a betűrendbe besorolni (pl. La Fontaine, Le Nötre). Különböző elrejtve marad a kereső szeme elől az a „Nove, Siegneur de la” (434, ill. 633. l.), akit mint François de La Noue, dit Bras-de-Fer „La Noue” alatt lett volna helyes szerepeltetni. A kötet törzsrészeiben (477. l.) olvasható „Singreiner” a mutatóban „Singeiner”-ként szerepel, míg a neves bécsi nyomdász neve valójában Joannes Singrenius, azaz Hans Singriener volt. De még csak át sem kell lépni a Lajtán, hogy a mutató „Juul”-név problémájára bukkanjunk. (A mutatóban címben az „I, J” együtt szerepel, azonban az alájuk tartozó szavak mégis egymástól elkülönítve találhatók.) Gabriel Ivul, hazai jezsuitáról van szó, akit minden illetékes forrás (pl. Szinyeyei) ez utóbbi névforma alatt tart számon.

Még több a probléma a helynevekkel. Akadnak teljesen elhibáztak: pl. Baden-Baden, amely a párizsi Jodocus Badius Ascensius humanista, nyomdász és kiadó nevéből kerekedhetett, vagy „Ugnad”, amely a német nyelvű levél egyik főnévből sikeredett félre. Külföldi városneveknél szemmel látható a bizonytalanság sok esetben: pl. a 35. lapon „Gandani” a levél keltének helye, amelyet a mutatóban „Gaudani” alatt lehet találni, ami pedig nem mindegy, mert az előbbi (helyes) a belgiumi Gent, míg az utóbbi a hollandiai Gouda latin neve. Az 549. lapon olvasható „Valentiae” sem a franciaországi Valencienne, hanem a spanyolországi Valencia, Reutlingen városa pedig nem azonos Riedlingen-nel, amint ezt a mutató állítja. Ugyanott Passau (Patavia) alatt két lapszám található: az első valóban a bajor városra vonatkozik, de a második viszont az itáliai Padovára. Bosszantó, amikor az utalás nem található (pl. Hardervicum l. Harderwijk), mert így nem lehet eljutni a keresett lapszámhoz. Kevésbé zavaróak a kisebb helyesírási hibák: pl. Brigg — Brieg, Aschafenburg — Aschaffenburg. Ezzel szemben félrevezető lehet, ha ugyanaz a helynév két névalak alatt is szerepel (pl. Eisenstadt — Kismarton, Mailand —

Milánó), hiszen ha a kereső az egyikre rá talál, nyilván azt hiszi — de sajnos tévesen — hogy most már minden erre vonatkozó lapszámot ismer. Feltehetően a nyelvismert korlátai miatt maradtak ki egyes adatok a mutatóból: pl. a 453. lapon „de terminis Misnensibus” — Meissen nem található, az 517. és 524. lapon összesen négyszer is szerepel a „prasky”, azaz prágai jelző és kétszer a morva őgrófság, de egyik lapszám sem került be a mutatóba. Szokatlan a morvaországi „Olmüe” városnak ez a formája, hiszen a korabeli magyar „Alamóc”, a németből később átvett „Olmütz” és a hivatalos „Olomouc” egyaránt jobban cseng ennél. De a hazai helynevek esetében sincs hiány gondokban: egész sornál tapasztalható elírás (pl. „Murana vár” Murány vára helyett), a magyar névforma kifogásolható hiánya (pl. Rechnitz = Rohonc), téves magyarra fordítás (pl. „Nagytapolczanensis” nem Nagytapolca, hanem Nagytapolcsány — vö. 639. lapon „Tapolcsány”, amely ráadásul a betűrendben „Tacitus” elé került), csonkult névalak (pl. „Gerlach” Gerlachfalva helyett) stb. Nem kérhető számon, csupán figyelembe ajánlható a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* c. kiadvány első két kötete mutatóinak használata, ahol a feloldatlanul maradt helynevek közül nem is egy megtalálható (pl. Rarpoek = Rárbók, Vogendrizel = Wagendrüssel).

A szándékoltnál jóval hosszabbra sikerült a fenti példátár, amely így a kívántnál esetleg nagyobb hangsúlyt kapott. Talán azért így sikerült mégis érzékeltetni, hogy milyen, a szó szoros értelmében vett kulcsszerepe van a mutatóknak. A most ismertett kötet önmagában a mutató kritikájának ezt a terjedelmét nem indokolta, de a fentiek elindítottak — legalább is bennem — olyan gondolatot, amely a hazai, tudományos publikációk túlnyomó többségének egyik Achilles-sarkához vezetett: a mutatózúzóhoz. Hiába készülnek a legigényesebb kiadványok, ha az azok hozzáférhetőségét hivatott mutatók színvonala több kategóriával elmarad magától a múltól. Az információk mai özönében csak a közvetlenül érintett szakembereknek igen szűk köre vállalkozik arra, hogy egy új kiadványt teljes egészében végigolvasson. Sokkal nagyobb azoknak a száma, akik saját munkájuk során csupán érintőleges kapcsolatba kerülnek e munkákkal. Az őket érdeklő fejezetek, lapok, vagy akár csak egyetlen adat hozzáférhetősége viszont mindenekelőtt a mutatókon múlik.

Visszatérve az Iványi-féle kötet ismeretetésére, ki kell emelni annak a sorozatnak jelentőségét, amelyben az napvilágot látott: *Adattár XVI—XVIII. századi szelle-*

mi mozgalmainak történetéhez. A szegedi egyetem I. sz. Magyar irodalomtörténeti tanszéke és annak vezetője, Keserű Bálint „kiadói jegyzet” cím alatt (602—606. l.) programbeszámolót adott az eddigi kötetekről és kitekintést további terveikre. Már évek óta és egyre elmélyültebb munka folyik a könyvtörténet, és ezen belül a hazai XVI—XVIII. századi könyvjegyzékek feldolgozásával az említett tanszéken és a szegedi Egyetemi Könyvtárban. Ennek eredménye a „Könyvtártörténeti Füzetek” c. sorozat eddig napvilágot látott, első két kötete 1981-ből és 1982-ből. A most kifejtett elképzelések további, igen ígéretes kilátásokat körvonalaznak a könyvtártörténet számára. All ez természetesen mindenekelőtt a hazai érdeklődőkre, de éppen a régi könyvtári leltárak nemzetközi anyaga bizonyára felkelti a külföldi szakemberek érdeklődését is, akik szinte kizárólag a fentiekben alapon megtárgyalt mutatókra támaszkodhatnak. Őket támogatja még az igen rövid, de így is hasznos német és angol nyelvű összefoglaló a kötet végén.

BORSA GEDEON

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Felelős szerk. NÉMETH Mária. Bp. 1983. [1984] 547 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos tevékenységét és a hazai könyvtári életben betöltött szerepét dokumentáló Évkönyv első lapjain három nekrológ olvasható. Jóború Magdától, aki 24 éven át volt a könyvtár főigazgatója, Ferenczy Endréné búcsúzik, megállapítva, hogy „főigazgatói működése a magyar nemzeti könyvtár történetének elválaszthatatlan és jelentőségében mégis önálló korszak”. A történész, irodalomtörténész, tudós bibliográfus és szaktudományos felkészültségű könyvtáros, Kemény G. Gábor életútját, tevékenységét Havasi Zoltán elevenítette fel, a sajtótörténet és a 19. századi magyar—német irodalmi kapcsolatok fáradságátlan kutatójának, Dezsényi Béláné Szemző Piroskának portréját Lakatos Éva rajzolta meg. Mindhárom eltávozott szakember irodalmi munkásságát teljességre törekvő bibliográfia tárja fel.

Az Évkönyv a továbbiakban a hagyományként rögződött szerkezeti felépítést követi: a tárgyév történetéről szóló beszámoló után a távolabbi múlt történetéről és a jövő terveiről szóló dolgozatok következnek, majd a könyvtár munkatársainak könyv- és művelődéstörténeti tanulmányai zárják a kötetet.

Somkuti Gabriella, a könyvtár Igazgatási Osztályának vezetője az éves beszámolóban tárgyyszerűen ad számot az intézmény egyes osztályainak munkájáról, a hazai könyvtári életben vállalt feladatok teljesítéséről. Ugyanakkor nem hiányzik a beszámolóból annak elismerése sem, hogy a vári felkészülés érdekében bevezetett kényszerű korlátozások, bizonyos munkáknál a személyi feltételek hiánya, az örökös helyhiány és az ebből fakadó rossz munkakörülmények miatt a nemzeti könyvtár egyre nehezebb helyzetben kénytelen a megnövekedett feladatokat ellátni. A sokrétű tevékenységből most csak azt emeljük ki, hogy a Széchényi Könyvtár 1981-ben vált országosan is elismert hivatalos kutatóhelyé. Az OSZK mellett működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1981. évi munkájáról Papp István vezetésével a Központ osztályvezetőinek kollektív jelentése számol be.

1981-ben jelent meg a Széchényi Könyvtárhoz kötődő tudományos munka kiemelkedő teljesítménye, Berlász Jenő műve, amely az alapítástól 1867-ig dolgozza fel a nemzeti könyvtár történetét. A 20. századi történet feltárását több kutató munkájaként lehetne megjelölni. Haraszthy Gyula, Havasi Zoltán, Kovács Ilona tanulmányai után egy hiányzó periódus, az 1919–1935 közötti korszak tudományos munkáját és kiadványi tevékenységét elemzi Németh Mária irattári kutatásokkal dokumentált dolgozata. Németh Mária, aki már az 1945–1974 közötti korszakot is feldolgozta, ezúttal olyan periódust tárt fel, amikor a Széchényi Könyvtár „rangját, nemzeti könyvtári mivolta mellett — tisztviselőinek egyéni kutatói súlya és saját tudományos munkájának eredménye biztosította”.

Történeti dokumentumokat tesz közzé Hőgye István, aki Széchényi Ferencnek a Zemplén vármegye levéltárában őrzött leveleit közli. A „Zemplén Vármegye Közönységével” történeti lelváltásból megtudjuk, hogy a Széchényi által küldött katalógusért hálából a megye könyves almáriummal járult hozzá, hogy a könyvek az „Országos Könyves Tár Házában Pesten szép rendben” tartassanak.

A történeti fejezet ezúttal először bővült ki jövő idejű tervek, elképzelések közlésével. Zircz Péter *Az Országos Széchényi Könyvtár központi szolgáltatásai. Helyzetkép és teendők a kilencvenes évekig* című tanulmánya az Országos Könyvtárügyi Tanács felkérésére készült. Az Évkönyvben olvasható még három külső szakértő, Futala Tibor, Kovács Zoltán és Vajda Erik rövidített tanulmánya. A témakörbe vágó írások közlésével sajátos helyzet állt elő, a

külső szakértők itt szerepelnek, míg az OSZK szakembereinek írásait a *Könyvtári Figyelő* 1982. 2. száma adta közre. Vajon nem lehetett volna a témakör megbontása nélkül, akár az egyik, akár a másik fórumon kellő teret biztosítani minden érdekeltnek?

Az Évkönyv harmadik fejezete a 16. század végétől a 20. század első harmadáig rendkívül széles körben ad ízelítőt a könyvtár dolgozóinak tudományos tevékenységéből. Vásárhelyi Judit Szenci Molnár-kutatásainak margináliáján született az *Egy jezsuita-ellenes vitairat és magyar fordítója* című tanulmánya. A *Fides Jesu et Jesuitarum* című népszerű polemikus iratról Vásárhelyi kimutatja, hogy a mű második kiadása mögött (Oppenheim, 1610) Szenci Molnár Albert és éppen Heidelbergben tartozkodó honfitársai álltak. A mű magyar fordítójának, Kecskeméti Sánta Jánosnak nemcsak egész pályáját feltárja, hanem szövegkritikai vizsgálatokat is végzett fordítói módszere tisztázásához.

Héjjas Eszter *A kurucmozgalom francia kapcsolatait követi nyomon az 1674–1679 közötti időszakban*. A dolgozat az összes nyomtatásban elérhető forrást feldolgozva rendkívül részletesen értékeli a kurucok francia orientációjának diplomáciatörténeti eseményeit.

A Régi Magyarországi Nyomtatványok csoport munkatársai folytatják a 17. századi magyarországi nyomdák működésének szisztematikus feltárását. Pavercsik Ilona korábban a löcsei Brewer-nyomda történetét dolgozta fel és adta közre, Ecsedy Judit a gyulafehérvári nyomdával foglalkozott. Ezúttal ismét egy felvidéki város, Kassa nyomdászattörténetébe kaptunk betekintést Galli Katalin és Pavercsik Ilona tollából (*Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből*). A betűkészletleírással és gazdag illusztrációs anyaggal dokumentált tanulmány két korszakkal foglalkozik, Dániel Schultz és utóda működésével (1623 és 1639 között) és az 1660-as 1670-es évek ellenreformációs nyomdászataival.

Borsa Gedeon könyvtörténeti tanulmánya a magyar irdalomtörténeti kutatások számára is hoz új adalékokat (*18. századi magyar nyelvű ponyvakiadványok gyűjtőkötete Münchenben, Martin Ender kiadványai Magyarországon részére*). A címben megjelölt gyűjtőkötet 12 magyar nyelvű népkönyvet tartalmaz, olyanokat is, amelyek szövege eddig ismeretlen volt. Borsa Gedeon beható betűtípusvizsgálatokkal tisztázta, hogy valamennyi művet Martin Ender nyomtatta Nürnbergben a magyarországi könyvpiac számára. A tanulmánya arra is figyelmeztet, hogy a Bayerische Staatsbibliothek hatalmas állományának

16—18. századi hungarika anyaga még számos meglepetést tartogat a magyar művelődéstörténet kutatóinak. Az utolsó mondatok pedig felkeltik az érdeklődést a folytatás iránt, ahol a nyomdászattörténeti vizsgálatok után a kiadvány tartalmi feldolgozásáról is olvashatunk.

A hazai cigánisztika jeles kutatója, Ve-kerdi József *Két korai cigány szógyűjtemény Magyarországról* című közleményében egy 1738-as levél adatait ismerteti, valamint Kazinczy Ferenc kéziratban maradt cigány szógyűjtését teszi közzé.

Szelestei N. László folytatja a *18. századi tudós világról* szóló tanulmány sorozatát. Ezúttal Kollár Adám és Tersztyánszky Dániel szerepét tisztázza a magyarországi tudós társaság tervezetével kapcsolatban (1763—1776). A kéziratok forrásokat feloldozó elmélyült tanulmány számos, a szakirodalomban eddig tévesen megfogalmazott megállapítás tisztázásához járult hozzá. A dolgozat függelékekben Szelestei N. László a tudós társaság 1763. évi tervezeték dokumentumait teszi közzé.

Ugyancsak a 18. századi műveléstörténet kutatásához járul hozzá Somkuti Gabriella dolgozata (*Újfalvy Krisztina és könyvtára. Egy elfeledett 18. századi költőnő.*) A tanulmány első része a méltatlanul elfelejtődött költőnő életét és munkásságát eleveníti fel, a második rész Újfalvy Krisztina 173 tételből álló könyvtárjegyzékét értékeli ki. A töredékes információkat közlő jegyzék műveinek azonosítása nagy munka elé állította a szerzőt, aki sikeresen határozta meg a könyvtár jellegét, helyét a 18. századi magánkönyvtárak között: „E gyűjteményt — bár újra csak magyar nyelvű műveket tartalmazott — már nem illethetjük a »jellegzetesen női bibliofília« jelzővel, hiszen bőven található benne kortársi világi szépirodalom és tudományos mű (történelem, politika, ismeretterjesztő irodalom), vagyis mindaz, ami magyar nyelven a hazai szerzők, ill. fordítók jóvoltából akkor elérhető, olvasható volt”.

Berlász Jenő tanulmánya a zágrábi Nemzeti Könyvtár Dugonics kéziratát ismerteti (*Egy ismeretlen Dugonics-kézirat. A zágrábi „Karikléa”*), feltárva kapcsolatát a nyomtatásban megjelent és a kéziratot Dugonics-művekkel.

Fried István elméleti kérdések tisztázását tűzte ki célul a *Készttség, újítás, periodizáció a kelet-közép-európai romantikában* című tanulmányában és ezt a tőle megszokott igényességgel valósítja meg.

Ambrus Zoltánra emlékezik a kötet utolsó írásával Fallenbüchl Zoltán (*Ambrus Zoltán az író és könyvgyűjtő*). A személyes hangú, ám tényiszteelő tanulmány a századfordulós próza jeles képviselőjének

életútját, munkásságát és könyvtárának tragikus sorsát örökítette meg.

*

Az OSZK Évkönyv tudós szerzői most is magasra emelték a kiadvány színvonalát. Am nem szabad elfeledkeznünk arról, milyen felemás helyzetben vannak az itt publikálók. Hálásak lehetnek a könyvtárnak, mert szinte egyetlen tudományos folyóirat sem publikál olyan terjedelmes közleményeket, mint az Évkönyv. Ugyanakkor aki itt teszi közzé írásait, számíthat arra, hogy a szakirodalom nem mindig veszi tudomásul. A 800 példányban megjelent Évkönyv könyvtárak polcaira (vagy mélyére) kerül, bár különlenyomatok készülnek, ez mégsem jelenti ugyanazt, mintha könyvesboltban forgatható, megvásárolható kötetről lenne szó. Viszont azt is be kell látni, hogy ilyen vegyes tematikájú (és drága) kötet nem mindig találna vásárlóra. Vajon a Széchényi Könyvtár miért nem eleveníti fel *Az OSZK kiadványai* sorozatot, amely akár egy-egy terjedelmesebb munka, akár egy szerző több összefüggő tanulmányával ismét a hazai tudományos könyvkiadás érdekes színtelje lenne. Ha az Évkönyv a könyvtár életével, történetével és terveivel foglalkozó önálló kiadványként jelenne meg, a művelődéstörténeti témák kiadására pedig (akár hivatásos kiadóval társulva) bátrabban vállalkozna, nemcsak tudományos hírneve növekedne, hanem tudós munkatársai megtartására és aktív részvételére is biztosabban számíthatna.

NÉMETH S. KATALIN

Magyar könyvészet, 1921—1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica, 1921—1944. Catalogus systematicus librorum in Hungaria editorum. Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. 1. Általános művek — Filozófia — Vallás. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné. Budapest 1980, Egyet. Ny. 841 l.

Azonos szerkesztő, tehát azonos szerkesztési elvek, azonos szívósság és azonos pontosság: a kötetről mindazokat a dicsérendő jellemzőket felsorolhatnánk, amelyeket a nyelvészetet és irodalmat tartalmazó már megjelent két kötettel kapcsolatban elmondunk, s amelyeket ezeknek használati bizonytalannal igazolva láttak. Emé újabb kötet áttanulmányozása során világosan kirajzolódott, hogy most a három kezdő ETO-szám — 0 Általános művek — 1 Filo-

zófia — 2 Vallás — műveinek rendszerbe csoportosításánál nehezebb feladat hárult a szerkesztőre, munkatársaira, de a lektorokra is. E három szakterület már nehezebben adja meg magát az ETO szorításának, gyakoriak a döntést kívánó átfedések. Csak egyetlen példa: „170 Etika, erkölcs” és „241 Vallás-erkölcstan”. A két szak természetesen elméletileg élesen elválasztható egymástól, de a könyveket általában nem az ETO-rendszer páncélzatának figyelembe vételével szokták írni. Sokszor persze a szerző személye, az alcím vagy sorozatcím, esetleg a kiadó egyértelműen eligazíthatja a szerkesztőt, de számos esetben minden bizonytalanságot lehetett kitérni a könyv kézbevétele előtt. Még jó, ha így a tartalomjegyzék választ adott, és nem merült fel alaposabb szakértői elmélyedés kívánalma. Ez az egyetlen példa is megvilágíthatja, hogy milyen erőfeszítéseket kívánt ez a kötet. Még akkor is, ha figyelembe vesszük az Előszónak azt az egész kötetre érvényes megállapítását, miszerint régebbi bibliográfiai törekvések bizonyos fokig segítségére voltak a munkálatoknak.

Az eddig felsorakoztatott megmondolások fokozottan érvényesek például a „80 Gyűjteményes művek” kategóriájára. Az ebben szereplő művek mindenképpen kiszorulnak az ETO gyors eligazítást kínáló szerkezetéből, így a legkülönbözőbb szakterületek kutatóitól külön figyelmet igényelnek. Éppen ennek az ugyancsak elgondolkozató fejezetnek áttanulmányozása juttatta eszünkbe hajdani jó Kőhalmi Bélának híres megállapítását, hogy egy bibliográfia is lehet izgalmas olvasmány. Az e szakterülethez sorolt könyvekről, illetve sorozatokról nyújtott analitikus feltárás 40 lapon keresztül olyan kincsesbányát nyit, amelynek rejtett értékeit eddig a szakbibliográfia is legfeljebb ha felvillantották. Ennél a fejezetnél érzem leginkább az ember, hogy a könyvek regisztrálásán túl e bibliográfia mennyi más értéket is rendelkezik. Szellemi keresztmetszetet ad egy korszakról, annak igényeiről, célkitűzéseiről, vágyairól és problémáiról. Nem tekinthetjük-e például „a magyar nem filozófikus nemzet” — állítás elgondolkodtató igazolásának azt a tényt, hogy a 841 lapos műben a három szakterületből a filozófiának elég volt alig 70 lap, ami nagyjából 8%-nak felel meg?

A bibliográfia első megjelent kötetének impresszuma 1980, a másodiké 1981, ezé a harmadik, jóval igényesebbé 1983. A nagy vállalkozás tehát nagyjából dícséretesen tartja magát az évenkénti megjelenés tervéhez, s ez a kötet már szinte láthatni engedi az alagút végét. A tervezett kilenc kötetből a két utolsó már az indexeket fogja

tartalmazni, tehát az alapműnek közel fele kezünkben van. Különösen ha figyelembe vesszük azt, hogy a természettudományokat és alkalmazott tudományokat felölélő 4. kötet anyagának gyakorlati haszna éppen az Előszó szerint „a felhasználó szempontjából napjainkban már kevésbé számottevő”. Annál nagyobb izgalommal várjuk a „Társadalomtudományok” és a „Művészet, földrajz, történelem” három kötetét, amely a munkálatoknak legnagyobb erőfeszítését jelenti. Hiszen maga az ETO is utal arra, hogy a 3-as szakrendnél mindig szem előtt kell tartani azt, hogy az ide sorolt művek egy része bizonyos idő múltán inkább a Történelem szakba kívánkozik. Szívvel kívánjuk az eddigi lendületet ezekhez a soron következő és annyira várt kötetekhez.

KELECSÉNYI ÁKOS

Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848. Publ. par Péter KIRÁLY. Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó, 503.

Az európai művelődéstörténet kelet-európai összefüggéseit feltáró kutatások fokozatos kibontakozása figyelhető meg a felvilágosodás, illetve a 18. és 19. század fordulójára körüli évtizedek kultúrájának területén. Újabb kiadványok és tanulmányok tanúsítják, hogy a magyarországi és kelet-európai polgári átalakulással, a nemzeti megújulási mozgalmakkal s reformtörekvésekkel kapcsolatos kutatások növekvő mértékben foglalkoztatják a szakembereket. A vizsgálódás jellemzője, hogy a társadalomtörténet művelődési területei döntő tényezőkné bizonyulnak a fontosnak ítélt fejlődéstörténeti szakasz feltárásában. A művelődéstörténeti tudatformák a korforduló szellemi, művelődési áramlatai szemszögből bizonyos kelet-európai sajátosságok révén, kölcsönös érdeklődést váltanak ki. Elmondható ez a Budai Egyetemi Nyomda korabeli tevékenységére is, mivel szorosan összefügg a közép- és kelet-európai felvilágosodás és polgárosodás történetével.

A *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848* c. gyűjteményes kötet anyaga több mint fél évszázadról ad áttekintést. Létrejött a 1977 szeptemberében szervezett nemzetközi tudományos eszmecseréhez fűződik. „A Budai Egyetemi Nyomda szerepe a kelet-európai népek társadalmi, kulturális és politikai fejlődésében, 1777—1848” című konferencia megrendezésére az Egyetemi Nyomda alapításának 400. évfordulójára alkalmából került sor. A mintegy 100 fővel, egyharmadában külföldi részt-

vevővel lezajlott nemzetközi találkozó elsődleges célkitűzése az volt, hogy a hazai és külföldi szakemberek közösen vizsgálják az Egyetemi Nyomda sokoldalú tevékenységét, különös tekintettel a budai nyomdának a kelet-európai népek kulturális fölemelkedésében és politikai fejlődésében betöltött szerepére.

A konferencia munkája három szekcióban folyt: összesen hatvanhat előadás hangzott el; interdisciplináris jellegénél fogva, számos szakterület képviselői adtak elő. A forrásanyagot a mintegy 5500 különböző nyelvű kiadvány alkotta, amely a jelzett időszakban Budán megjelent: 1723 latin, 1379 magyar, 924 német, 672 szerb, 278 román, 229 szlovák, 127 horvát, 72 héber-jiddis, 41 kárpátukrán, 23 bolgár, 30 egyéb (görög, olasz, francia, angol) nyelvű mű. Ez utóbbi kettő vizsgálatára nem került sor, mivel csak valamely magyarországi nép vagy népcsoport számára készült kiadványokkal foglalkoztak. A Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Tudományos Akadémia rendezésében megvalósult konferencia szervezését az egyetemi Szláv Filológiai Tanszék végezte, a kötet szerkesztőjének kezdeményező irányításával.

A konferencia anyaga a három szekcióban elhangzott általánosabb értékű és szűkebb témakörű, többnyire egy nyelvet vagy népet érintő előadásokból tevődik össze. A kötet szerkesztése kettős csoportosításon alapul; az első általános részbe (Problèmes généraux, 27—151) az anyag kb. egyharmada került, a másodikba (Contributions réparties par peuples et langues, 153—471) a többi, a következő sorrendben: Allemand, Bulgare, Croate, Hébreux, Hongrois, Néogrec, Roumain, Russe, Ruthène, Serbe, Slovaque, Yiddish. Ezt követi a megközelítőleg nyolcszáz egységet számláló válogatott bibliográfia hasonló rendben: „Index librorum selectorum in Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848 impressorum” (477—497), ami célszerű kiegészítése és tanulságos befejező része a soknyelvű kiadványnak.

Mindez összefügg a kelet-európai nemzeti újjászületést kísérő jelenségekkel, például anyanyelvi mozgalmakkal, nemzeti irodalmi törekvésekkel, a politikai szintéren küzdő írói értelmiség publicisztikai munkásságával, a társadalmi, világnézeti, öntudati összetevők változásával, eszméletörténeti problémákkal. E szélesmedrű átalakulási folyamatban különleges jelentőségűvé válnak a politikai és kulturális élet célszerű eszközei, a küzdelem hatókörét és ideológiái befolyását növelő közvetítő elemek, mint a könyv, a tankönyv, sajtó és ezek létrehozója, a nyomda. A fentiekre

vonatkozó tudományos kutatás és nemzetközi információcsere szempontjából a jelen kötet az utóbbi évtizedek egyik leggazdagabb tanulmánygyűjteménye, mind elvi, mind módszertani tekintetben.

A kötetbe került mintegy hatvan előadás egyharmada, ide sorolva a három bevezető referátumot (Kőpeczi B., Király P., Sziklay L.) valamint a közel ötszáz könyvet bemutató kiállítás megnyitóját (Szekely Gy., Käfer I.), az általános tematika anyagát alkotja. Az idekapcsolódó, meglehetősen változatos témájú, egy-egy népet vagy nyelvet érintő előadások összességükben szintén tartalmaznak általános érdekű tanulságokat. A rendkívül gazdag tanulmányanyag részletező bemutatása helyett csupán néhány általános érdeklődésre számot tartó vonás kiemelésére korlátozódunk,

Jóllehet egyöntetű véleményként könyvelhető el a Budai Egyetemi Nyomda működésének hazai és kelet-európai szempontú pozitív értékelése, az eddigi rávonatkozó szakirodalom meglehetősen szegényesnek minősült. Ezúttal nemcsak számba vették, hanem kritikailag feldolgozták s új kutatásokkal, levéltári forrásokkal kiegészítették a régebbi eredményeket. Az erre vonatkozó polémiákat helyenként a kötet is tükrözi (195—197, 435—436), rögzítve újabb kutatásokra is ösztönöz ellentétes nézeteket. Örvendetes jelenség, hogy a magyar szakemberek részvétele jóformán minden nem magyar témát érintő nyelvi csoportban megállapítható, ami a hazai kelet-európai kutatások föllendülésének biztató jele, s a tudományos együttműködés szándékának kifejezése. Elmondható, hogy a konferencia interdiszciplináris anyagával a filológiai munka sokrétűbbé vált, s az Egyetemi Nyomda tevékenységével kapcsolatos nemzetközi szakirodalom az előzményekhez képest megújult.

Ezzel összefüggésben merül föl az egész kötet alapvető értékelési szempontja, mennyiben teljesült a konferencia eredeti célkitűzése, s mi újat hozott a nemzetközi tudományos tanácskozás. A tömörség kedvéért utalhatnánk G. Wytzens bécsi résztvevő konklúziójára, ami az újdonság erejével hatott, hogy ti. az Egyetemi Nyomda működésének ilyen sokoldalú és árnyalt bemutatására eddig még nem került sor; a pozsonyi E. Pauliny és a moszkvai T. M. Islamov pedig a történelmi kurzus kutatásában érdekelték együttes részvételének és együttműködésének tényét hangsúlyozták (p. 473—474).

Új megvilágításba került a kelet-európai értelmiség szerepe a budai könyvkiadás és az értelmiség öntudatosodása összefüggésében. Ezekben az évtizedekben a népek és nyelvek eredetéről, történetéről szóló viták

a tudós eszmecserék körébe tartoztak s „az a levelezés, amely magyar, román, szlovák, német, szerb értelmiségiek között folyt, ilyen kérdéseket is azt bizonyítja, hogy a nyelvi és kulturális különállás nem feltétlenül vezetett nacionalista ellentétekhez” (Köpeczi B.). Mivel a birodalmi kormányzat inkább akadályozta, mint elősegítette a népek öntudatra ébredését, az értelmiség feladatvállalása rendkívüli jelentőségűvé vált. Ez a tartós feladat a népművelésnek a nemzeti célok szolgálatába állítása volt, egyszersmind a nemzeti célok tudatosítása a művelődés különféle eszközeinek, így a sajtónak és a könyvkiadásnak igénybevételével (Niederhauser E.). Az Egyetemi Nyomda új, eddigi legteltesebb kiadványjegyzéke alapján, a publikációk jellegét, mennyiségét és nyelvi megoszlását tükröző számszerű adatokra támaszkodva megállapítható, hogy az 1777-től 1848-ig terjedő szakasz a legfontosabbnak minősül az intézmény négy száz éves történetében. Egy olyan átfogó témakör, mint „eszmei, irodalmi és művészi áramlatok a Budai Egyetemi Nyomda kiadványaiban” tanulmányozása azzal a tanulsággal járt, hogy a jelzett időszakban „teljesen ismeretlen volt egyetlen ideológiai vagy egyetlen művészi és irodalmi irány túlsúlya vagy éppen egyeduralma” (Sziklay L.). A kereskedelmi vállalkozás művelődéstörténeti jelentőségét meghatározza, hogy a Budai Egyetemi Nyomdája minden Magyarország területén élő nép és nemzetiség kulturális haladásának szolgálatában állt (Käfer I.).

A számszerű adatok jóllehet önmagukban is figyelemre méltóak, az elemzés a kisebb megjelenési számok esetében is új megállapításokat eredményezett. A viszonylag magas német, szerb, valamint román, szlovák, horvát nyelvű kiadási arányszámhoz képest alacsonyabb számú kárpátukrán vagy bolgár budai könyvkiadás jelentősége rendkívülinek mondható. Történeti szerepe jelentősebb volt az ukrán kultúra szempontjából, mint ezt maguk a Nyomda szervezői gondolták. Kiadványai ugyanis nem csupán az akkori Magyarország ruszin (ukrán) lakossága között terjedtek, hanem a Kárpáton túli ukránok körében is, hatásuk kiterjedt Nyugat-Ukrajnára is. Külön is foglalkoztak a kárpátaljai ukránok első nyomtatott nyelvtanával, amely az ószláv nyelvi rendszer mellett bemutatta a kisorosz nyelvet, s az élő népnyelvet (G. M. Rudlovesakova, Rot S., Misley P., s mások). A Magyarország határain kívül élő népek művelődését szolgáló budai kiadványok körébe tartoznak a bolgár nyelvű könyvek. Közöttük van az első újbolgár nyomtatott könyv is. A kutatók szerint az Egyetemi Nyomda vetette meg

a bolgár könyvkiadás alapjait, s kiadványainak nagy szerepe volt a bolgár olvasóközönség kialakításában, elősegítette a nyelvújítást és az egységes bolgár irodalmi nyelv megeremtését (G. K. Veneditkov, M. Bur M.). A többi példákra is kiterjedő összegező megállapítás, hogy a Budai Egyetemi Nyomda „egyrészt tudatosan irányított nyelvi-helyesírási munkájával, másrészt az egységes irodalmi nyelvek és helyesírások kidolgozására adott ösztönzéseivel, továbbá liberális nyelvi-helyesírási szemléletével elősegítette a nemzeti nyelvű irodalmak kibontakozását” (Király P.). Magyar vonatkozásban szintén elmondható, hogy a korabeli nyomdák közül a legnagyobb jelentőségű volt a magyar irodalmi nyelv fejlesztésében és az olvasóközönség kialakításában (Benkő L., Fülöp G., Szathmári I.).

A *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848* gyűjteményes kötet teljes anyagának értékelése az egyes kutatási ágak nemzetközi képviselőire hárul. Az új eredmények nemcsak az eddigi kutatások kritikai összegezése szemszögéből érdemelnek figyelmet, hanem megalapozzák a Budai Egyetemi Nyomda sokrétű tevékenységének összehasonlítható módszerű feldolgozását is. Ebben a művelődéstörténeti különféle ágazatainak kelet-európai szakemberei egyaránt érdekeltek, s a kötet tanulságai szerint készek a termékeny együttműködésre. A nemzetközi rangú kiadvány mind a szerkesztői teljesítmény, mind az Akadémiai Kiadó munkája révén elismerést érdemel.

HOPP LAJOS

Riadj Magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvai, csatakronikái. A kötet anyagát fölkutatta, egybeszerkesztette, gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Pogány Péter. Bp. 1983. Magvető K. 667 l. (Magyar Hírmondó.)

A magyar ponyvairodalom ismert szakértője nemrégiben érdekes kiadvánnyal lept meg bennünket. Felkutatta és kísérelt meg a kötetet felszerelve sajtó alá rendezte az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc egykorú ponyvanyomtatványokban megjelent magyar nyelvű epikus és lírai verstermését. Nem volt könnyű feladat sem az eddig ismeretlen, szétszórt anyag felderítése, sem a megmentett daraboknak minden részletkérdésre kiterjedő jegyzetelése. Csak hosszú évek fáradságos munkájával sikerülhetett a majdnem kivétel nélkül egyedi darabokat fellelni, és a szövevényes háttér felderítésével a megértésükhöz szükséges tájékoztatást összehozni. Pogány

Péter mindkét vonatkozásban elismerésre méltó munkát végzett.

A sajtó alá rendező az 1848—1849-es eseményekkel egykorú ponyvaénekekben (nevezi őket eseménykrónikáknak, haditudósító verseknek, csatakrónikáknak, újságoló-verseknek is) a XVI. században született históriás énekek nagy családján belül kialakult ún. tudósító versek utolsó kivirágzását látja; a kiadvány jelentőségét a versek *forrásértékében* jelöli meg, abban, hogy a márciusi forradalom és a szabadságharc eszmeáramlatainak, érzelmi kavargásainak hiteles maradványai a hosszas „elföldelés után” a magyar önismeret számára hozzáférhetőkké váltak.

A kiadott epikus, főként pedig a lírai versek aránylag kevés költői szépséget mutatnak. Tartalmukat tekintve azonban érdekes információkat adnak, s vannak forró, igazi poézisú részletek is.

Az „első szabad tavasz virágaiból” (1—10. számú versek) az öröm és lelkesedés, az uralkodó osztály és a király iránti hála árad. A szerb és horvát mozgolódások hírei a nemzeti érzést fokozzák, a verselők fegyverfogásra, kölcsönjegyzésre biztatnak. Uralkodó a derűlátás: a magyar—német—rác—horvát testvéri egyesüléséből szabad földön jólét, fény fakad. Az idő haladtával azonban egyre több a disszonáns hang a horvátok, rácok, románok magatartása miatt. Még reménykednek, hogy Ferdinánd király rendet teremt; szerető magyarjai ismételten Budára várják. A nyár végére egyre csökken ez a remény, egyre többször nyer kifejezést a leszámolásra készülődés. Az összeütközésekről szóló beszámolóknak felerősödik a nemzeti elfogultság, a gyűlölködés, de nem takarja el a politikai felelősségre törekvés szándékát, a függetlenség, a szabadság ügyével való azonosulást. A nyár folyamán elkezdett versekben (11—30. szám alatt) az önvédelmi harc napi eseményei az uralkodó téma: újoncállítás, hadba vonulás, a délvidéki csatározások. A kiadvány harmadik fejezetében közölt 31—48. számú versek részben Jellasiéccsal foglalkoznak. Ponyvára kerül a császári biztosként Pestre küldött és ott felkoncolt Lambert főparancsnok esete, az áruló gróf Zichy Ödön felakasztása, a bécsi forradalmároktól kivégzett hadügyminiszter, Latour históriája. A legtöbb hírt az egyre termékenyebb ponyvaverselő, Putnoki József (1814—1854), „újságai” szolgáltatják a volt jobbagy, János gazda, és a hajdani földesúr közt folyó esti diskurzusok keretében. Akár a nemzet többsége, Putnoki is szembekevert a királlyal; megveti, mert álnokul a magyarok ellen fordult. Ünnepli, népszerűsíti viszont Kossuthot. Ő tudósít a

bécsi eseményekről s ő a magyar Rózsa Sándor költészet első lantosa. A ponyvaversetek napirenden tartják továbbra is s szerbek, románok, szlovákok dolgát. Nagyon megcsúsz az egykorú ponyvaepika termése 1848—1849 téli időszakában (49—59. sorszám). Alig van visszhangja az osztrák hadsereg ellenünk indított támadásának. Schlick, Windischgrätz előnyomulásának, a móri vesztett csatának, a kormány menekülésének, Pest megszállásának nem akad népi lantosa. Csak a február 11-i újszegedi győzelemről, a március 5-i „igen nevezetes szolnoki csatáról” szól ponyvaének. (A Felvidéken visszavonuló honvédsereg branyiszköi hőstétéről közölt személyes műköltői termék, századvégi visszaemlékezés.) Bem erdélyi sikereiről szóló hálavers is van egykorú ponyváról a kiadványban. A tavaszi hadjáratból (60—76. számú versek) a bicskei, isaszegi csatáról a Bach-korszak szegedi peres iratai emlegetnek üldözendő ponyvanyomtatványokat, de ezek elvesztek. Budavár győztes ostromáról Putnoki és Greguss Ágost mámoros éneke került ponyvanyomtatványon nyilvánosságra. Mindketten megemléknek az előzetes tavaszi győzelmeket is. Jelent meg több katonadal, induló, táborigény, de a tavaszi győzelmek nem hozták meg a ponyvaének kivirágzását, csak a verses epikáét némileg. Legalábbis eddig nem kerültek napfényre. Az 1849. év nyarának szomorú eseményeiről, a szabadságharc bukásáról pedig egyáltalán nincs nyomtatott epikus ponyvaversünk (77—85. sz.). Igaz, hogy az ilyenek megjelentető nyomdák székhelyeit (Debrecen, Szeged, Szarvas stb.) is megszállta az ellenség. A szomorú vég költői megörökítéséből a dugdosott kéziratok lapokról két szép, népszerűvé vált verset közöl a kiadvány. A 83. számú a fegyverletétel utáni bujdosó katonát, a 84. (Döbrentei Gáhbortól!) különböző volt honvédelalokokat állít elének érzelmi telítettséggel.

A közölt anyag összességét tekintve, úgy tűnik, hogy a sajtó alá rendező túltette magát a könyv alcímében jelzett elven. Nemcsak 1848—1849 ponyváit, csatakrónikáit közölte ugyanis, hanem, ahol hézagot talált a „naprakész” röpiratok sorában, ott más forrásból merített. Így pl. mindjárt az első, a márciusi ifjakról szóló darabot Sárosi Gyula *Arany Trombitájából* közölte, holott az csak 1848 decemberében jelent meg, tehát nem egykorú emlék, és nem is olyan ponyvakiadvány, mint amilyenek eredetileg a válogatás anyagául szolgáltak. A későbbiek során is többször merít az *Arany Trombitából*: 51. — Windischgrätz Pesten; 58. — Bem Erdélyben; 60. 63. — a tavaszi hadjárat; — 64.

a debreceni trónfosztás; 65. — a nagysallói és komáromi győzelem. Még kevésbé tekinthető egykorú ponyvának Dolinay Gyula *A szabadság aranykönyve* című kiadványa. Dolinay az események után fél évszázaddal íratta meg népies formában az ifjúság számára 48/49 verses krónikáját, melyből mintegy 500 sort vett át Pogány. Ezek a 48., 53., 62., 77., 79., 81., 82. sorszámot kapott szövegek nála. Nem számíthatjuk ponyvának, de stílusutáznak igen, Jókainak négy énekre tervezett, de az 1848 novemberi-decemberi események miatt csakán befejezett *Pan Jeluszját*. Ez a műkötői szatíra az *Életképek* egymás utáni öt számában jelent meg akkor. — A 84. szám alatti „A szabadság vértanúi az aradi várban” címmel, „Jaj, de búsan süt az őszi nap sugára” kezdettel közölt szép ének az 1875-ben napvilágot látott *Az igaz magyar a XIX. századból. Honvéd-dalok, katonabúcsúzó és hazafias magyar dalokból* való közvetlen átvétel ugyan, de Pogány Péter a 640—43. lapon véglegesen ügyeszk megoldani a máig élő híres szöveg genezisést az 1849-es keletkezés óta. Hadd említsük még meg a Kriza (47. szám alatt), Kálmány (20, 57. szám alatt) népköltészeti gyűjteményéből újra közölt verseket.

Az előszóban azt írja Pogány, „most összeillesztődött szemünk előtt egy új hazai eposz némileg, melynek különféle — nem ritkán névtelen — szerzői közös megtervezés nélkül is, szándéktalanul is egységesebb, költőibb tudósító művet alkottak”, mint Sárosi Gyula az *Arany Trombitáiban*. Az összeillesztés munkáját a sajtó alá rendező végezte el.

Ez, természetesen keveset változtat a kiadvány értékén. Így is megismerkedhetünk a 48-as forradalommal, az ezt követő szabadságharc tömegmozgósító versszerzésével, bár minden valószínűség szerint a Bach korszak üldözései, erőszaka sokat megsemmisített közülük. Részt vettek a néplelkesítő, tájékoztató, nagyrészt Tinódi újságverselő műfaját foltámasztó munkában nemcsak olyan költők, mint Czuczor Gergely (8., 49., 50.), Lévy József (84.), Tárkányi Béla (73.), Vajda János (4.), továbbá irodalmunk olyan alakjai, mint Döbrentei Gábor (7., 85.), Greguss Ágost (34., 69.), de szerepet vállalt benne Petőfi Sándor (28.) és Arany János is (24., 25., 74—76.). Ismeretes, hogy Arany „a nép lelkesedésben tartására a *Szabadság zengő hárfája* címmel ponyvafüzeteket adott ki, illetőleg szándékában volt ilyen vállalkozást folytatni. A Belügyminiszterhez intézett kérvénye szerint azért, „mert megmaradásunk egyik fő feltételének a népköltészet leghálás feladatának” tartotta „a népre és a hadseregére lehető leg-

nagyobb kiterjedésben hatni.” Kétségtelen, hogy ennek a ponyván terjesztett költészetnek Arany János a legjobb képviselője.

A kiadványban közölt versanyag kb. a kötet 2/3 részét, a kísérő jegyzetek 1/3-át teszik ki. Ez az arány dokumentálja a sajtó alá rendező komoly munkáját. Az *Előszó* a kiadás célját, körét, értékét határozza meg. Az *Utószó* a nyomda-kiadói központokat, azok háziszerszöit, a ponyva-nyomatványok sorsát, lelőhelyeit, az eligazodást szolgáló különféle mutatókat tartalmazza. Ezenfelül bőséges jegyzetapparátus szolgálja az egyes versek megértését, a sokszálú eseményekben való eligazodást, a szereplő személyek, a versek szerzőinek (pl. a titokzatos hajdúszoboszlói, termékeny Radó Imrének), a nyomtatványok kiadójának tisztázását. Ki kell emelnünk utóbbiak közül a pesti Bucsánszkyt s a debreceni Telegdit. Eddigi adatokat ellenőriz és helyesbít. A személyekről minden apróságot földerít. Meghatározza vagy legalább valószínűsíti a versek íróit, a versek szerzeretési körülményeit idejét. Utánnyomoz valaha meglevő kiadványoknak. Többször aprólékos filológiai munkával tisztáz kérdéseket, új ismeretekkel gyarapítva irodalomtörténeti ismereteinket. Néha túlságosan is tiszteli a tényeket: Pl. Czuczor *Riadójában* javíthatna volna a kiadás alapjául vett forrás szövegromlását: 4. vsz. 3. sorában „A zsarnokok román népek vigadjanak”-at (zsarnokok *torán*); az 5. vsz. 2. sorában a régtis szólalokat: *huszitanak* megváltoztathatta volna a mai *uszítanak*-ra; a 7. vsz. 3. sorában „ereszszük drága vért” helyett jobb lett volna a másik két forrásban szereplő *eresszünk*.

Ki kell még emelnünk, milyen hozzáértelessel beszél Pogány Péter a ponyvanyomatványok címkének fametszeteiről, amelyek újságillusztráció történetünknek is eddig hiányzó sajátos gyönyögszeméi (496—499. lap). A vaskos kötetben 25 eredeti képből gyönyörködhetünk.

A magyar könyv- és hírlapbibliográfia szakemberei örömmel vehetik tudomásul azt az adatot is, hogy a Petrik I. 457. szerint *folyóiratnak* számontartott és eddig hiába keresett „Alföldi csaták” e népies harci füzetek egy részével azonos (492—3. lap).

A „Riadj magyar!” összesítve 18 nyomdaműhely, azonfelül 7 kiadó, majd 41 versszerző anyagából merített, ugyanakkor újabb leletek hírét a szerző hálásan várja. A fenti epikus költemények után immár 1848/49 összes kimondottan lírai (egyleveles) rólapjaiból és plakátszerű prózai szatíráiból hasonló terjedelmű forrásgyűjtemény tervez közreadni.

Hálásak lehetünk a Magvető Kiadónak, amiért lehetőséget adott Pogány Péternek, hogy a Magyar Hírmondó sorozatban megjelentethesse történeti krónikás igényű ponyvairodalmunk eddig ismeretlen oldalát feltáró munkáját. A megjelenéskori példány-szétkapkodás miatt indokolt lenne az ismételt kiadás.

VARGA IMRE

Lévay Botondné—Haiman György: A Kner-nyomda, kiadványainak tükrében 1882—1944. 1—2. Bp. 1982. Akadémiai Kiadó.

A gyomai Kner nyomda 1882—1944 között készült könyveinek és egyéb nyomtatványainak bibliográfiája magyar viszonylatban egyedülálló, úttörő vállalkozás. (A bibliográfiát Lévay Botondné készítette, a bevezető tanulmányt Haiman György írta, s ugyancsak ő gyűjtötte össze a nyomda betűit és díszait bemutató hasonmásokat, és ő dolgozta ki az ezek forrásaira vonatkozó elemzéseket is.) Bár hazánkban a nyomdászattörténet régóta meglehetősen folyamatosan művelt területe művelődéstörténetünknek, erre is jellemző az, ami számos interdiszciplináris kutatási terület hazai sorsára: a kisebb-nagyobb részletkérdésekkel foglalkozó cikkeknek, tanulmányoknak viszonylag jelentős a száma, s ugyanakkor az összefoglaló művekben, szintézisekben rendkívül nagy a hiány. Pedig összegezekes nélkül nem csak nyomdászattörténetünk folyamatát és fejlődését nem tudjuk áttekinteni, hanem ezek hiányában irodalom- és művelődéstörténetünk is hézagos marad. A komoly összefoglaló munkák létrejöttének egyik alapvető feltétele viszont a források alapos feltárása.

A Kner-bibliográfia egy ilyen fontos alapvetést végzett el századunk egyik legjelentékenyebb könyvművészeti műhelyének történeti feldolgozásához, és egyúttal — a Kner-kiadványok gondos felkutatásával és feltárásával — értékes bibliográfiai összegezt is hozott létre.

A gyomai Kner nyomdának a magyar nyomdaművészetben betöltött szerepe kellően megindokolja, hogy éppen vele kezdődjön el az ilyesfajta nyomdászattörténeti forrásfeltárások sora. A Kner nyomdához — és mindenekelőtt Kner Imréhez — fűződik annak a tipográfiai reformnak a hazai bevezetése, amelyet az ipari forradalom nyomán hanyatlásnak indult európai nyomdászat megújítása érdekében William Morris és követői Angliában kezdeményeztek. E nagy jelentőségű törekvések korunkban sem veszítették el aktualitásukat, hiszen időközben — főként az elektronikus

tömegkommunikációs eszközök hatalmas térhódítása következtében — már a könyvnek nem csak művészi kiállítása, hanem pusztá léte is veszélybe került. Abban, hogy a könyvvel kapcsolatos pesszimiztikus jóslatok ne váljanak valóra, a nagymértékben vizuális beállítottságú korunkban komoly szerepe lehet a tipográfiai és könyvművészeti reformtörekvéseknek is. A Kner-nyomda kiadványairól készült gazdag forrásfeltárás jelentősége — fontos művelődéstörténeti szerepén túl — így nő bele napjaink és a közeljövő alapvető kulturális problémáiba is.

Magát a bibliográfiát Haiman György tanulmánya vezeti be. Terjedelme e bevezetésnek nagyobb ugyan mint a bibliográfiai előtt található átlagos bevezetőké, de ezt indokolja a szerzőnek az a jogos igénye, hogy a bibliográfia használatához szükséges ismereteken kívül magáról a Kner nyomdáról is nyújtson történeti áttekintést. Ez ugyanis szinte elválaszthatatlan a bibliográfia felhasználásától. Tájékoztatót nyújt a bevezető rész a bibliográfia előzményeiről és keletkezéséről, az összeállítás alapjául szolgált Kner-hagyatékáról és a debreceni KLTE Könyvtárában kialakított Kner-gyűjtemény létrejöttéről. Különösen szerencsés a kutatás szempontjából, hogy ez utóbb említett, gondosan kiegészített különgyűjteményben a bibliográfia teljes anyaga — eredetiben vagy másolatban — hozzáférhető.

A kiadvány sajátos jellegét és leglényegesebb tulajdonságát így foglalja össze Haiman György: „A kiadványok feltárása... nem egyszerűen időrendi és mennyiségi számbavétel, hanem a nyomda és kiadó tevékenységének fő jellemzőit kívánja tükrözni.” Lévay Botondné a bibliográfiát röviden úgy jellemezte, hogy az „bibliofil igényű”. Ehhez azonban hozzá kell fűznünk, hogy csak akkor igaz, ha a „bibliofil” jelzőt a lehető legtágabb értelemben használjuk, annyira tágan, hogy a művelődéstörténeti és irodalomtörténeti igény is beleferjen, hiszen — miként hivatkoztam rá — ezeket is kielégíti. Természetesen a vállalkozásnál a könyvművészeti jelleg alapvető, és éppen ezért indokolt az a részletesség, amelyet a nyomdaművészeti szempontok kaptak az egyes tételek leírásánál. A bibliográfia szerkezetének és az egyes címléírásokban szereplő tételeknek ismertetése után következik a színvonalas történeti áttekintés a gyomai nyomdáról. A nyomda és a kiadóvállalat e története bemutatja a szerény kezdeteket, a korabeli hazai nyomdai viszonyokat, majd a vállalkozás nagyszerű kibontakozását és irodalomtörténeti szempontból is jelentős kezdeményezéseit, végül a két háború közti

fénykorát. Hasonlóképpen értékes összegezést nyújt a bevezető a nyomda technikai és gazdasági fejlődéséről, a betűk és a tipográfiai díszítőanyag együtteséről. Mind ezt érdekes összeállítások illusztrálják; különösen figyelemre méltók a Kner nyomda betűinek származási táblázatai.

A szakirodalmunkban úttörőnek nevezhető bibliográfiai összeállítás valóban, miként azt Haiman György kívánta, szemléletesen tükrözi a nyomda és a kiadó tevékenységét. Lévay Botondné ezt a sajátos szempontú és műfajú bibliográfiát nagy gondossággal állította össze. A legjelentősebb kiadványok: a könyvek és az időszaki sajtótérmekek esetében teljességre törekedve, az egyéb nyomtatványoknál pedig bizonyos válogatással készült a bibliográfia. Tekintettel arra, hogy az összeállítás egy nagyjelentőségű nyomda és kiadó munkásságát kívánja bemutatni, indokolt volt még a tartalmilag jelentéktelenebb kiadványok felvétele is, hiszen ezt könyvművészeti és nyomdatörténeti szempontok indokolták.

A Kner-nyomda kiadványainak bibliográfiája által nem csak a magyar nyomdatörténet egy kiemelkedő műhelyének jobb megismeréséhez kaptunk értékes segédeszközt, hanem remélhetőleg a kutatás is ösztönzést nyer más, jelentős nyomdák termelésének hasonló bibliográfiai feltárásához.

KÓKAY GYÖRGY

Bükyné Horváth Mária: A periodikumok használatának átalakulása az Akadémiai Könyvtárban (1966, 1973, 1980). (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei — Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae, új sorozat 13. szám) Budapest, 1983. 242 p.

Bükyné Horváth Mária negyedik alkalommal (1968, 1971, 1977, 1983) elemzi az Akadémiai Könyvtárba beáramló periodikumok, időszakos kiadványok (évkönyvek, almanachok stb.) orsáát — az állomány, illetve a használat oldaláról. Tíz év alatt mintegy 12 000 bizonylat — olvasótermi kérőlapok, kölcsönzési térítvények, mikrofilmek — illetve xerox-másolatot megrendelő úrlapok —, hozzávetőlegesen 120 000 adat teljes feldolgozását végezte el gyűjtőmunkája során.

Megfigyeléseit és ezek elemzését öt fejezetben tárgyalja.

A rendkívül színes szakirodalmi ismeretből — első fejezet — az olvasás- és használati módszereit ismerhetjük meg. Ezeket nem egymástól elkülönítve tárgyalja a szerző

„... hiszen nem önmagában a módszer a lényeges, hanem a segítségével elért eredmény.” Gondosan figyel egy terminológiai mozzanatra, amikor a használaton alapuló olvasás- és használati elemzést egyébként értékelési módszerekkel veti egybe: pontosan elkülönítve használja a hivatkozás és az idézet kategóriáját. Az előbbiből a mű keresettségére, az utóbbiból inkább az adott szerző érdeklődésére, szakirodalmi tájékozottságára, olvasottságára vonhatunk le következtetéseket, különösen, ha ezek szóródását is vizsgáljuk.

A hivatkozáselemzés magyar reprezentánsainak munkássága közvetlen gyakorlati segítséget nyújt a szerző elemzéseikhez: van viszonyítási alapja. A különböző, elsősorban magyar nyelvű folyóiratok hivatkozáselemzései azonban lényegesen korlátozottabb körre terjednek ki, mint az Akadémiai Könyvtár periódikum-állományának, vagyis megközelítően 13 ezer különféle időszakos kiadványnak a vizsgálata. A hazai és a nemzetközi tapasztalatok birtokában (ismeretében) állítja a szerző, hogy az idézetek, hivatkozások számbavétele fontos, de csupán egyetlen eleme a könyvtárra és az olvasásra vonatkozó tudományos kutatómunkának. A könyvtáros számára a jövőben is nélkülözhetetlen a könyvtári használat- és elemzés.

A második fejezet adatai a használt periódikumokra vonatkoznak. Háromféle megoszlást vizsgál önmagában és egymáshoz viszonyítva is; a periódikumok megoszlását „féleség” szerint, ami az információ-keresés minőségére is utal, az információt kereső személyeket jellemző adatot azzal, hogy nézi az egy olvasóra jutó periódikumok (féleségek) átlagos számát, és végül az egy féleségre jutó használati alkalmak számát is megismerhetjük. Mind ezt állománytípusonként és használati formák szerint is bontja a szerző.

Az Akadémiai Könyvtár vezetői mindenkor törekedtek arra, hogy egy-egy adott szakterület alapvető periódikumanyagát — sok esetben csere útján — megszerezzék. Páradoxásuk statisztikailag mérhető eredményt járt: míg 1966-ban 9 szakterületen érte el a kihasználtságot az 50 vagy ennél magasabb százalékot, addig 1973-ra ez 21 szakterületre volt érvényes. Ha figyelembe vesszük, hogy az Akadémiai Könyvtár állománya országos viszonylatban is egyike a legnagyobbaknak, akkor ez, ill. az átlagos 20 — 30%-os kihasználtság mindenképpen jó eredménynek számít.

Az Akadémiai Könyvtár 1973. évi periódikum-forgalmát az olvasókon keresztül teszi vizsgálat tárgyává a harmadik fejezet. A statisztikai elemzést itt a szociológiai jellegű kérdések és megfigyelések erősítik

— a subjektív értékítéletek és a használt logikai modellek csak erősítik a kép hitelességének érzetét az olvasóban.

Izgalmas kérdést tárgyal a szerző a kötet negyedik fejezetében „a visszatérés kérdésköre” címmel. A kutatási-fejlesztési tevékenység ráfordításigényének rendkívül dinamikus és — legalábbis a természet- és műszaki tudományok esetében — exponenciális növekedése világszerte ráirányította a figyelmet azokra az összefüggésekre, amelyek a ráfordítások és a tudományos produktumok mennyisége-minősége között fennállnak. A folyóiratokban megjelenő cikkek önmagukban is olyan kutatómunka eredményei, amelyek újabb gondolatokra, kutatási irányok elindítására, módosítására vagy lezárására ösztönözhetik az olvasókat. Joggal merül fel a kérdés: kik használják és hogyan hasznosítják a régi és új, magyar és külföldi folyóiratokban rejlő információt?

Bükyné Horváth Mária három forrásból — a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*, a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a kötetéből (az olvasás megtörténte után kb. 4 év anyaga), valamint az 1971-ben megindult *Hungarica* segítségével minden egyes, a folyóirattárat valamilyen módon igénybe vevő olvasóról megállapította, hogy publikált-e regisztrálható módon. Többek között kiderítette, hogy a vizsgálatban szereplő 81 irodalomtörténész, irodalomtudós 538 publikációt jelentetett meg a szóban forgó időszakban, a 63 történész 318-at, a 46 matematikus 149-et, a 43 fizikus 131-et, a 110 kémikus 409-et, a 62 orvos 248-at, a 80 mérnök, ill. műszaki kutató 281-et, a 41 könyvtáros, muzeológus 152-öt, a 31 pedagógus pedig 105-öt.

Az adott módszer technikailag azt tette lehetővé, hogy kiderítse; a publikációkban a vizsgált kör révén a teljes olvasott anyagának mintegy 26%-a térült meg. Ez önmagában is számottevő és kézzel fogható haszon, amit minden bizonnyal megsokszoroz az a hatás, amely az olvasók mindennapi oktató, kutató, termelő, irányító munkájában, kulturális, szakmai műveltségének és politikai ismereteinek gyarapodásában érhető tetten. A szerző adatai mindenesetre bizonyítják a periódikumok időben történő megjelentetésének és gondos beszerzésének fontosságát.

Az 1980. évi állapotról szóló ötödik fejezet elsősorban annak érdekes, aki időben kívánja figyelemmel kísérni a változásokat. 1973-hoz képest nőtt a féleségek száma, lényegében változatlan az állomány kihasználtságának százalékos értéke, szignifikáns változás a használat nyelvi megoszlásában sem mutatható ki. Pontos adatok még csak a további vizsgáldástól vár-

hatók, de a megfigyelés alapján a szerző már sejtetni engedi: az egyes szakterületekhez tartozó kutatók érdeklődés-struktúrája sokkal kevésbé változott 1973–1980 között, mint az 1966–1973 közötti időszakban. Tudományszervezési és tudományszociológiai szempontból nagyon jó lenne ennek okait tovább kutatni.

Elismerésre méltó az a felelősségtudat, amivel Bükyné Horváth Mária saját szakterületének helyzetét, lehetőségeit és az olvasók szükségleteit kutatja — kiváltképp, ha ez olyan alapos szakmai ismeretekkel és kitartással párosul, amelyről a kötet elolvasásával képet kaphatunk. Külön ki kell emelnünk a könyv módszertani értékeit, amellyel valósággal iskolát teremtett a szerző az adott témakörben.

MOSONINÉ FRIED JUDIT

M. Katona Julianna: A Múzeumi és Könyvtári Értesítő repertórium (1907–1918), Budapest, 1982. Művelődéskutató Intézet. 155 l.

A 19. század utolsó harmadától erőteljesen kiépülő magyar kultúrpolitikai intézményrendszerre vonatkozó alap kutatások elvégzése és a történeti forrásanyag elemzése sürgető feladatunkká vált az utóbbi években, hiszen máig élő, eleven tanulságainak számbavétele tetemesen gazdagíthatja jelenlegi gyakorlatunkat és segíthet megérteni, hogy milyen erők, okok befolyásolták a döntéshozókat az egyes művelődéspolitikai törvények, rendeletek megalkotásakor.

Szűkebb munkaterületünkre nézve a dualizmuskor irányító testülete az 1897-ben megalakult Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége volt. Folyóirata: A Múzeumi és Könyvtári Értesítő (1907–1918) a századelő magyar művelődésügy történetének egyik legfontosabb és mind-ezideig feltáratlan kincséből. Csak helyeselhetjük, hogy a „Közművelődés helyzete és fejlődésének távlatai” kutatási főirány keretében elsőként ennek a folyóiratnak anyagát tették hozzáférhetővé a társtudományok (könyvtár, régészet, néprajz, antropológia, jogtudomány, művészettörténet) számára.

Már 1894-ben felmerült egy szakfolyóirat megindításának gondolata: „... általában oly hivatali és sajtóbeli organum létesítése, mely a már létező és eszentül létesítendő tudományos gyűjtemények, múzeumok és könyvtárak között az összekötő kapcsot képezi.” A tervből azonban csak 13 évnyi vajúdás után lett valóság, mert a rendelkezésre álló pénzügyi eszközök min-

dig más, sürgetőbb feladatok megvalósítására kellettek. Nem egy közülük — nincs új a nap alatt — teljesen haszontalannak bizonyult az idők folyamán, de végül is a megszűlő folyóirat máig használható szakcikkekét őriz hasábjain.

A mindvégig Mihalik József szerkesztette folyóiratnak 1907. és 1918. között 12 évfolyama jelent meg negyedévenként és fél ívre terjedő füzetekben, negyedében, díszesen kiállítva, szövegképekkel és műmellékletekkel gazdagon ellátva. A szerkesztés alapelveire, a kéziratok elfogadásának, lektorálásának mikéntjére nincsenek adataink, arra csak magából a folyóiratból következtethetünk. (Magunk úgy véljük, hogy levéltári kutatással ez részben tisztázható lett volna, hiszen a Nemzeti Múzeum, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium iratanyagában nyoma kell legyen ennek. Kollégák levelezésében nyilván ugyancsak szó esett róla, de néhány nagyidejű öreg is emlékezhet rá.) Az 500 körüli példányszámot ingyen kapták meg a Főfelügyelőséghez tartozó tudományos gyűjtemények. A folyóirat belső felépítését tekintve az első rész a nagyobb tanulmányokat és cikkeket tartalmazza. Az első három évben a múzeumi és könyvtári témák viszonylagos egyensúlya tapasztalható, de ez csakhamar megbomlott és erősen a régészet oldalára billent. A néprajzi gyűjteményekről kisszámú, de inkább leíró jellegű tanulmány jelent meg. A könyvtári értekezések sorából kiemelkedő jelentőségű Gulyás Pál: „A hazai népkönyvtárügy kialakulása és mai helyzete” (1911) című cikke.

Az Értesítő hasábjai számtalan tudománytörténeti adatot tartalmaznak. 1907 és 1918 között, — mint hivatalos folyóirat — rendszeresen közölte a Főfelügyelőség, az Országos Tanács üléseinek és az Országos Szövetség közgyűléseinek jegyzőkönyveit. Különösen fontosak a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények fejlődéséről szóló jelentések, melyeket 1910-től kezdődően jelentettek meg. Egy-egy beszámoló a helységek betűrendjében tárgyalja a közgyűjtemények évi munkájának adatait. Könyvtáraknál a gyarapodást, a kölcsönzési statisztikát, az állami egylek felhasználását, esetleges kiadványukat, a katalógusok állapotát közölték.

Régi igazság, hogy egy bibliográfiát mutatói tesznek igazán használhatóvá. Ilyen téren nincs kívánnivalónk, hiszen névmutató, tárgymutató, földrajzi mutató és intézményi mutató szerepel a kötetben. Tartalmi vonatkozásokban azonban lehetett volna még finomítani a rendszeren. A névmutató együtt hozza és ezzel összemos-

sa a szerzők és a cikkek címében szereplők nevét. A kettőt tipográfiailag (egyszerű aláhúzással) meg lehetett volna különböztetni. A földrajzi nevek esetében csak a folyóirat címeiben szereplő települések kerültek felvételre, az intézményi mutatóban viszont — következtetlenül, de a használó nem kis öröme — a cikkekből előforduló nevek is belekerültek. Az élőfej alkalmazása nagyon megkönnyíti a visszakeresést.

A *Múzeumi és Könyvtári Értesítő repertóriuma* számos tudományág múltjának megismeréséhez nyújt hasznos segítséget. Kíváncsian várjuk az előszóban megígért *Könyvtári Szemlének* (1913—1917), a *Néptanítók Lapjának* (1868—1944) és az *Iskola és Népkönyvtárnak* (1878—1879) hasonló módszerrel történő feltárását.

KÖHEGYI MIHÁLY

Kovács József László: Régen volt iskolák dicséretes törvényei. Zsámbék, 1984. Tanítóképző Főiskola. 168 l. (Főiskolai Füzetek, 3.)

A frissen indult sorozat sokoldalú várakozásnak igyekszik eleget tenni, közjük tartozik a régi magyar könyvtörténet is. A szerző elismert szakembere ennek a területnek, így várható volt, hogy kilenc tanulmányt tartalmazó kötete ebben a vonatkozásban is hoz majd új adatokat. Az erudícióval megírt dolgozatok, cikkek, tudatosan kerültek ugyan a nehézkes filológizálást, a tudományos tanulságok azért nem maradtak el belőlük.

A szerző alapos könyvtári és levéltári kutatások alapján dolgozott: kiaknáztatta Lackner Kristóf máig nyomdafestékre váró leveleskönyvét, valamint a szintén kiadatlan Faut Márk-féle soproni krónikát, felfedezett német és latin nyelvű levéltári adatokat soproni, kőszegi, zsámbéki és budapesti gyűjteményekben, átnézett meglepő forrásokot rejtő miscellániákat, inventáriumokat, tehát csupa olyan lelőhelyet, amelyre más vonatkozásban másoknak is nagy szüksége lehet.

Valamennyi dolgozat közül különösen kettőre szeretnénk felhívni a figyelmet. Az egyik: *Leges Scholasticae Lacknerianae... avagy a Soproni Keresztény Oskolának... dicséretes törvényi (1620—1715)* c. kézirat bilinguis (német—magyar) betűhív kiadása (pp. 86—122.). A szövegről szóló híradás — mint megtudjuk — Hajnóczy Dániel soproni tanító irodalomtörténeti gyűjteményében, az *Additamentum*-ban maradt fenn, mely gyűjtemény eredetileg Czvittinger *Specimen*-éhez készült kiegészítésül.

Hogy mi minden lappang még benne, nem tudjuk, mert ez is feldolgozatlan. A másik dolgozat Kőszegi Szekér Mátyás tevékenységével, könyvkiadási ügyleteivel foglalkozik, megelőgedve egyelőre azzal, hogy ráirányítsa a tudományos kutatás figyelmét.

Kovács József László tanulmánykötete sok inspirációt tartalmaz a további könyvtári és levéltári bűvárlatokhoz, melyeknek a jelen kötettel nem lezárulnia, hanem ellenkezőleg: éppen hogy megindulnia kellene sok új érdekes eredmény reményében.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Mazal, Otto: Paläographie und Paläotypie. Zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln. Stuttgart 1984 Hiersemann. (Bibliothek des Buchwesens 8.) VIII, 408 pag. + 140 tab.

A szerző a bécsi nemzeti könyvtár kézirattárának és ősnymotványgyűjteményének igazgatója. A neves bizantológus és kodikológus hallatlan bőségben adja közkinccsé könyveit és cikkeit a könyvtörténet területén is. Mostani kötetével a 15. század második felébe vezeti olvasóit, hogy megmutassa a betű történetét a könyv-írásból a könyvnyomtatásba vezető évtizedekben. (Gondolatmenetének vázlatát már korábban előadta, ill. megjelentette: *Buch und Text im 15. Jahrhundert*. Hamburg 1981. 59–78.)

Könyve első, viszonylag rövid részében a római eredetű betűk helyzetét vizsgálja fel a karolingból a román, ill. koragót minuszkulán át kifejlődött gótikus könyv- és kurzívrás bemutatásával. (A nem latin betűírást, ill. típust (görög, héber, cirill stb.) a szerző ez alkalommal tudatosan figyelmen kívül hagyta.) A lassú és fokozatos fejlődés révén létrejött gótikus írással szemben a humanisták szinte forradalmi tudatossággal hozták létre az eredeti karoling minuszcula formájához visszanyúlva a humanista írást, amely a 15. század második felének másik fő írástípusa volt.

A kötet zömét a másik rész alkotja, amely a 15. századi nyomtatott betűtípusokat vizsgálja. Az ún. gót betűcsaládba tartozó négy főcsoportot (textúra, rotunda, bastarda és gotico-antiqua) külön-külön tárgyalja. Az ötödik csoportot az antikva alkotja. Ezek egymás között olyan finom átmeneteket képeznek, hogy sokszor nem is olyan könnyű közöttük a határvonalat teljesen objektív kritériumok alapján megvonni. Rádásul a korai nyomtatványokban használt betűtípusok közül némelyik olyan egyéni vonásokat tükröz, hogy ezek egy része alapján az egyik, má-

sok szerint pedig másik csoportba osztható be. A rendkívül tapasztalt szerző által az említett nehézségek ellenére biztonságosan kialakított öt fejezetben plasztikus képet rajzol a betűtípusok kialakulásáról és 15. századi elterjedéséről. Így a textúra és a gotico-antiqua Németországgal, a rotunda és az antikva Itáliával, míg a bastarda Franciaországgal kezdődik. (Ez utóbbinak jellegzetesen német változata, az ún. schwabacher a bastarda-n belül kerül meg tárgyalásra.)

Mazal — a Haebler-féle típusrepertóriumra és a British Museum ősnymotványkatalógusára biztonságosan támaszkodva — sorra veszi a 15. század során 255 városban tevékenykedett másfélezer műhely közel 4000 típusát, és az említett öt kategórián belül az elterjedés országrendjében tárgyalja a nyomdák betűit. Ennek során jól érzékelteti a súlypontokat, a kiadványok előállításának formája (betűtípus, szedés stb.) és tartalma (humanista, jogi, teológiai stb. szöveg) közötti összefüggéseket. (A rengeteg konkrét adat felsorakoztatása során a sajtóhiba vagy a korrektúra kis ördöge néha incselkedett. Ez történt pl. Jean Belot genfi működésének záróévénél (59. lap), amely 15□ helyett 1512 (vö. BMC. VIII. 368.).)

A kötet fontos és terjedelemben is jelentős további részét alkotja az a 140 tábla terjedelmű, illusztrációs képanyag, amelyben a 15. század jellegzetes kézirásos (45 kép) és nyomtatott (95 kép) betűtípusairól látható reprodukció. Ezekre a szöveges rész külső margóján pontos utalás található. Rendkívüli mértékben növeli ez egyrészt a kötet használhatóságát, másrészt kitűnő segédletet nyújt mindenki számára a 15. század második fele betűinek megfelelő elnevezéssel történő jelöléséhez.

Jellemző a bécsi Österreichische Nationalbibliothek gazdagságára, hogy a 140 kép közül mindössze öt nem származik a szerző által vezetett gyűjteményből. (Még az ott őrzött kimagasló értékű példányok gondos óvása is tetten érhető ezen belül. Jóllehet a nevezetes mainzi „Psalterium”-ból (1457) is található Bécsben példány, a 47. kép felvétele mégsem az eredeti, hanem annak hasonmás-kiadása alapján történt, amint ezt a kép alján látható jelzet elárulja.) Mazal könyvét a szakirodalom mintaszerű bibliográfiája és megbízható mutató zárja.

Magyar szemmel persze nem sok keresnivaló akadhat e témakörön belül, mégis négy helyen is található bennünket érintő adat. A 15. századi nyomdahelyek országoskénti számának megadásakor (32. lap) Magyarország mellett a kettes szám után kérdőjel áll annak közlésére, hogy a szerző

a biztos Buda mellett értesült a szakirodalomban korábban bizonytalan helymegjelölésű „Confessionale”-nyomdájáról is. A legutóbbi időben azonban Csapódi Csaba e műhely budai lokalizálása mellett tört határozottan lándzsát (*Gutenberg Jahrbuch* 1983. 163–165.).

A budai Hess-nyomda kapcsán Mazal arról is tud, hogy annak betűanyaga a római Lauer-féle műhelyből származik (200. lap). Ezek után a meglepetés erejével hat, hogy az utolsó, 140. kép alatti szövegben „Ungarische Antiqua” megjelölés olvasható az udvarias bécsi szerző tollából. Számunkra ugyan ez hízogó lehet, de sajnos nem állja meg a helyét, hiszen a Rómában készült betűkre a hazai kéziratosság semmi hatást sem gyakorolt.

Egyetlen tárgyi tévedés is becsúszott a magyar vonatkozású adatok közé, amikor Mátyás király törvénykönyvének egyik nyomtatott kiadása (Hain 5779) a budai Hess-műhely termékei közé került (229–230. lap). Hain ugyan ezt a kiadványt „Budae?” megjelöléssel regisztrálta, de a magyar szakirodalom ezt már Horvát István óta (*Tudományos Gyűjtemény* 1833. II. 25–36.) ismételtelen cáfolta. A törvénygyűjteményt 1486-ban állították össze, amikor már több mint fél évtizede nem tevékenykedett tipográfia Magyarországon. Valódi nyomdása — Konrad Haebler megállapítása szerint (*Akadémiai Értesítő* 1915. 223.) — a lipcsei Konrad Kachelofen volt (*Gutenberg Jahrbuch* 1939. 133.). Később elkészülte pontosabb időmeghatározására. (1490. július 31. előtt) is sor került (*MKSz* 1939. 238.).

Mazal kötetének értékét ez az egyetlen, teljesen periferikus jellegű, az érdemet egyáltalában nem érintő botlás természetesen semmiben sem befolyásolja. Világos, elemző áttekintése a kéziratok kódexekről a nyomtatott könyvekre történt fokozatos áttérés évtizedeinek betűíról alapvető fontosságú, és így kétségtelenül időálló kézikönyvnek minősül.

BORSA GEDEON

Josephus Fejér S. J. *Defuncti primi saeculi Societatis Jesu. 1540—1640. Pars I. Assistentia Italiae et Germaniae (cum Gallia usque ad 1607. Pars II. Assistentia Hispaniae Lusitaniae et ab anno 1608 — Galliae. Romae 1982. Institutum Historicum S. J. 282, 255 p.*

Hasznos kézikönyvet jelentetett meg a jezsuiták római történeti intézete, a magyar Fejér József munkáját, amelyben a szerző a neveket a betűrendbe szedve

Európa jezsuitáinak halálzási dátumait adja ki. Aki a későreneszánsz vagy a barokk történetével, irodalmával, művészetével valaha is foglalkozott, minduntalan jezsuita nevekbe botlik, s ezeknek legfontosabb életrajzi adatait csak akkor találja meg a legterjedelmesebb jezsuita névlexikonban, Sommervogel művében, ha az illető nevéhez valamiféle írásmű is köthető. Fejér viszont valamennyi 1540 és 1640 között meghalt jezsuitának, a konfrátereknek, a növendékeknek, a magisztereknek s természetesen a pátereknek az adatait is összegyűjtötte. Ezért tudják majd a kutatók nagyon jól használni ezt a két vastag kötetet.

A szerkesztő tiszteletre méltóan kevés előszóval indítja kötetét, a több mint tizennyolc ezer jezsuita névsorát. Szűkszerűségének azonban a kutató számára kellemetlen következményei is lehetnek. Rövidítései ugyanis nem minden esetben egyértelműek vagy közismertek. A P nyilván Patert, az N noviciust (?) jelöl, de kétséges a c (confrater ?) és az S (studiosus ?) jelentése. Okoz némi problémát az is, hogy a városnevek természetesen kései latin változatukban szerepelnek, s így ha a magyar városnevek után ugyan nem, de a német, olasz, francia és spanyol városneveknek mindenképpen utána kell keresni.

Végiglapozva az első kötetet, feltűnően kevés magyarországi adatra bukkanhatunk. Ennek természetesen több oka van, a Felvidéken alapított házak az osztrák provinciához tartoztak, az erdélyieknek viszont még csak egy kisebb része jött létre. 1540 és 1640 között a történeti Magyarországon a nagyszombati (1561.), a gyulafehérvári (1579.), a kolozsvári (1579.), nagyvárad (1581.), a sellyei (1586.), a tőröci (1586.), a homonnai (1613.), a pozsonyi (1622.), a győri (1627.), a gyöngyösi (1633.), a pécsi (1634.), a szatmári (1634.), a soproni (1636.), a lipótszentmiklósi és az ungvári (1640.) házaikat alapították meg a jezsuiták. Ezek a kezdetben úgynevezett miszsiók voltak, amelyekben egy-két rendtag működött. Ide bizonyára a fiatalabbakat küldték, akiknek halála már az 1640 utáni évekre esett. Ilyen okai lehetnek annak, hogy az olvasó kevés magyar jezsuitát talál Fejér József kötetében.

A könyv lapozása közben természetesen felmerül bennünk az a gondolat, hogy miért nem bontotta Fejér anyagát országok szerint fejezetekre. A kérdésre azonnal kínálkozik a válasz, amely a szerkesztőt is irányíthatta. A XVI. század második és a XVII. század első felének országhatárai nem voltak azonosak a maiakkal. Sőt a választott perióduson belül a jezsuita provinciák határai sem egyeztek meg az ak-

kori országhatárokkal. Igen sok jezsuitának talán éppen az utóbb említett ok miatt a nemzeti hovatartozását sem lehet egyértelműen megállapítani.

Könyvében Fejér egy-egy személynek megadja a teljes nevét, a rendben betöltött „fokozatát”, azt tudniillik hogy a paterék, a növendékek a konfraterék vagy a magisterek sorából távozott-e el az illető halott. Egy-egy névadat után megkapjuk a pontos forráshelyet is. Sajnos, a források rövidítésjegyzékét sem ismerhetjük meg a könyvből, így a kutató, még ha ezek a források esetleg Magyarországon elérhetőek lennének is, képtelen e jelzetek és rövidítések után elindulni.

Természetesen nem sikerült Fejérnek minden adatot megtalálnia, ilyen esetben a megfelelő helyet üresen hagyta. Kevés azonban ez a „fehér folt”. Ez kétségtelenül a nyomozó filológus munkájának az eredménye.

Az ismertetett két kötet — tudjuk — elképzelhetetlenül nagy munka eredménye, s már említett, elhanyagolható hiányosságai ellenére — úgy hisszük — a magyar történet, irodalom, könyv és könyvtár, a művészetek történetének előbb-utóbb fontos kézikönyvévé fog válni. Jó lenne hinni, hogy készül a folytatás is, azaz a következő száz, esetleg a rend feloszlataáig számítva az időt, százharminchárom esztendő jezsuitáinak halálozási adatait is kötetbe rendezi Fejér József. Az óhaj, tudjuk, nem ilyen óriási, hanem ennél sokszorosan több munka árán teljesülhetne, hiszen az európai házak, rendtagok száma ebben a második periódusban hatalmasat növekedett. S ehhez természetesen hozzá kell még számolnunk más kontinensek jezsuitáit is.

KILIÁN ISTVÁN

Ikonos książąt i królów polskich Ks. Jana Głuchowskiego. Wyd. Jan Januszowski. Reprodukceja fototypiczna wydania z 1605 r. Wrocław-Warszawa 1979. Ossolineum, XVI + 101 + 81.

A könyvritkaság számba menő régi munka ívréti fototípiái kiadásának könyvtörténeti érdekessége, hogy a PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich, röviden az Ossolineum 10 000. kiadványaként látott napvilágot a Népi Lengyelországban. Az őskiadás jelzése: W Krakowie cum gratia et privilegio S. R. M. v Drukarniej Łazarzowej, roku Panskiego, 1605. Méltán esett a választás a század elején unicum polonicumként ismert, s ma is csupán négy példányban őrzött, metszetekkel díszített verses királyi ikonográfiára, a reneszánsz

könyvkiadás történelmi időket idéző mesteri darabjára. A kötetnyi képanyagot és latin s lengyel verses szöveget J. Głuchowski politikai íróként ismert plocki prépost gyűjtötte s szerkesztette össze, de kiadásában halála megakadályozta. Ezt követő közzétételét Jan Januszowski Łazarzowie humanista s jogtudós szandeci főesperes végezte el. Írt hozzá egy „praefatia”-t Bernard Maciejowski kardinálisnak ajánlva, s egy buzdítást az olvasónak: „Krótki Wywód Tytułu tych ksiąg, do łaskawego Czytelnika”. A III. Zsigmond Waza uralma első évtizedében megjelent *Ikonos*... a Báthory halála utáni Interregnum emblématikus ábrázolásával végződik, kísérő soraiban utalva a Jagiello-ági Zsigmond örvendetes trónra kerülésére.

A modern fototípiái eljárással készült reprodukció két részből áll. Az első az eredeti forrásanyagot tartalmazza: a lengyel királyok jobbára fiktív metszeit s a hozzájuk tartozó latin verseket — kiadói jelzésük szerint Janicyjusz, *De vita Regum Polonorum*-ából —, Głuchowski biográfiai adatokkal kísért lengyel verselményeit s Januszowski előszavait. Ezt követi a mai olvasó tájékozódását s a szöveg jobb értését szolgáló második részben a latin versek korabeli lengyel fordítása és Głuchowski régies nyomású lengyel verselményeinek szakszerű átírási és központosítási szövege. A népszerűségnek örvendő, lengyel s német földön egyaránt elterjedt reneszánsz kiadványforma a divatos műfajnak megfelelő céllalattal készült. A változatos *Vitae*... *Imagines*... *Icones*... *Cronica*... *Catalogus*... *Descriptio*... *Gabinet*... *ducum et regum*-féle képes gyűjtemények, német metszők hatását tükröző illusztrációs kompilációk, a barokk korszak végéig divatban maradtak.

A díszes kiállítású kötet keletkezéséről, a 16. századtól viruló műfaj európai összefüggéseiről s lengyelországi fejlődéstörténeti helyéről Barbara Górska értekezik bevezető tanulmányában. Fényt vet olyan részletkérdésekre, mint a 49 fametszet összeválogatásának forrásai; rámutat arra, hogy a latin versek közül hét nincs meg Clemens Janicius (Klemens Janicki) *Vitae Regum Polonorum* (Kraków 1565) gyűjteményében. Ezeket Andrzej Loeaechius alkalmi udvari verselő szerezte, aki B. Maciejowski környezetéhez tartozott. Egyébként Janicius „poeta laureatus” versei az új kiadás második részében J. A. Kmita: *Żywotów królów polskich* (Kraków 1591) korabeli fordításban olvashatók; Loeaechius néhány kiegészítő verse pedig Zofia Myśliwiec filológiai hátszínű modern fordításában. A tanulmányíró a műfaji előzmények megvilágításával egyidejűleg rá-

mutat az ilyen irodalmi-történeti „albumok” közönségigényére, politikai rendeltetésére és propagandisztikus hatására. Ezzel is összefügg, hogy a későbbiek folyamán a jezsuiták is előszeretettel művelték; a műfaj továbbélése a 18. században is nyomon követhető. A kép és vers együtt jól szolgálta a latinul vagy lengyelül olvasni tudó, vagy a képek ismeretével megelégedő közönség rétegeinek tájékozódását. Az előszóíró B. Górska külön érdeme az őskiadás fototípiái célra történt példaszzerű előkészítése.

A műfaj utóéletével is foglalkozó előszónak van egy fontos magyar vonatkozása.

Jan Graudentinus: *Gabinet osobliwy królów polskich i monarchów do Polski się akkomodujących, jeszcze żyjących, ku ozdobie pałacu nieśmiertelności wystawiony* (Poznań 1707) Drukarnia Akademicka kiadványáról van szó. Gyenge kivitelű rézmetszetekkel mutatja be II. Ágostot és Stanisław Leszczyńskit s feleségét Katarzynát, XII. Károlyt, I. József császárt, I. Péter cárt, a dán és porosz királyt, s végül Rákóczi fejedelmet. A hazai szakirodalomban eddig számon nem tartott Rákóczi-rézkarc újabb változattal gazdagítja a fejedelem külföldi ikonográfiáját.

HOPP LAJOS

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1985. I. 10. — Terjedelem: 8,75 (A/5) ív
85.14038 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

TARTALOM

<i>Kovács I. Gábor</i> : Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva-tömegtermeléshez	1
<i>Borsa Gedeon</i> : A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia 18. századi szakasza	18
<i>Szirmai János Sándor</i> : Korunk könyvkötésművészete történelmi megvilágításban	32

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Szelestei N. László</i> : Fráter György a püspöki tisztségről	48
<i>Szabó András</i> : Gutgesell Dávid ismeretlen levele	54
<i>Rokai Péter</i> : A középkori magyar történelem egy nem létező forrása	57
<i>Hübert Ildikó</i> : Az Utitárs c. imakönyv első kiadása (1639)	58
<i>Fehér Katalin</i> : Teleki László nevelésügyi munkásságához	62
<i>Szerző Katalin</i> : A magyar zenei sajtó történetéből: Zeneszeti Lapok (1860—1876)	67
<i>Kőszegfalvi Ferenc</i> : Egy szociáldemokrata politikus könyvtára századunk első felében	72

F I G Y E L Ő

<i>Havasi Zoltán</i> : Varjas Béla (1911—1985)	78
<i>Kókai György</i> : Búcsú a Magyar Könyvszemle egykori szerkesztőjétől	79

S Z E M L E

Régi magyarországi nyomtatványok 2. köt. 1601—1635. Bp. 1983. (<i>Szabó Sándor</i>)	81
A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Szeged, 1983. (<i>Borsa Gedeon</i>)	82
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Bp. 1983. (<i>Németh S. Katalin</i>)	84
Magyar könyvszemle 1921—1944. 1. Általános művek — Filozófia — Vallás. Bp. 1980. (<i>Kelecsényi Akos</i>)	86
Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848. Bp. 1983. (<i>Hopp Lajos</i>)	87
Riadj Magyar! 1848—1849 fametszetes ponyvai, csatakrónikái. Bp. 1983. (<i>Varga Imrő</i>)	89
Lévay Botondné—Haiman György: A Kner-Nyomda kiadványainak tükrében. 1882—1944. Bp. 1982. (<i>Kókai György</i>)	92
Bükyné Horváth Mária: A periodikumok használatának átalakulása az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1983. (<i>Mosoniné. Fried Judit</i>)	93
M. Katona Julianna: A Múzeumi és Könyvtári Értesítő repertórium (1907—1918). Bp. 1982. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	94
Kovács József László: Régen volt iskolák dicséretes törvényei. Zsámbék, 1984. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	95
Mazal, Otto: Paläographie und Paläotypie. Zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln. Stuttgart, 1984. (<i>Borsa Gedeon</i>)	96
Fejér, Josephus: Defuncti primi saeculi Societatis Jesu. 1540—1640. I. Romae, 1982. (<i>Kilencz István</i>)	97
Ikonos kszázati krolów polskich Ks. Jana Głuchowskiego. Wrocław—Warszawa, 1979. (<i>Hopp Lajos</i>)	98

SOMMAIRE

<i>Kovács I., Gábor</i> : Le chemin d'Alajos Bucsánszky à la production en masse des calendriers et des imprimés vendus dans les foires	1
<i>Borsa, Gedeon</i> : La section de XVIII ^e siècle de la bibliographie nationale hongroise ...	18
<i>Szirmai János Sándor</i> : L'art de reliure de notre époque sous un aspect historique ...	32

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Szelestei N., László</i> : György Fráter sur les fonctions d'évêque	48
<i>Szabó, András</i> : Une lettre inconnue de Dávid Gutgesell	54
<i>Rokai, Péter</i> : Une source non existante de l'histoire médiévale hongroise	57
<i>Húbert, Ildikó</i> : La première édition du livre d'heures intitulé <i>Útitárs</i> (Compagnon de route) 1639	58
<i>Fehér, Katalin</i> : A l'activité pédagogique de László Teleki, l'aîné	62
<i>Szerző, Katalin</i> : De l'histoire de la presse musicale hongroise: <i>Zenészeti Lapok</i> (Journal de Musique) (1860—1876)	67
<i>Köszegfalvi, Ferenc</i> : La bibliothèque d'un homme de politique social-démocrate dans la première moitié de notre siècle	72

CHRONIQUE

<i>Havasi, Zoltán</i> : Béla Varjas (1911—1985)	78
<i>Kókay, György</i> : Adieu au rédacteur ancien de Magyar Könyvszemle	79

REVUE

Anciens imprimés de Hongrie. Vol. II. 1601—1635. Bp. 1983. (<i>Szabó, Sándor</i>)	81
Du passé de la culture de livre hongroise. Les articles et les matériaux recueillis de Béla Iványi. Szeged, 1983. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	82
Les Annales de la Bibliothèque Nationale Hongroise. 1981. Bp. 1983. (<i>Németh S., Katalin</i>)	84
Bibliographie hongroise 1921—1944. Vol. I. Généralités — philosophie — religion. Bp. 1980. (<i>Kelecsényi, Ákos</i>)	86
Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848. Bp. 1983. (<i>Hopp, Lajos</i>) ..	87
Riadj magyar! (Alarme, Hongrois!) La littérature de pacotille avec des gravures en bois et les chroniques de campagnes de 1848—1849. Bp. 1983. (<i>Varga, Imre</i>)	89
M ^{me} Lévy, Botond—Haiman, György: Une bibliographie sur Kner 1882—1944. Bp. 1982. (<i>Kókay, György</i>)	92
M ^{me} Büky-Horváth, M.: Les changements dans l'usage des périodiques dans la Bibliothèque de l'Académie. Bp. 1983. (<i>Mosoniné Fried, Judit</i>)	93
M. Katona, Julianna: Le répertoire du Bulletin des Musées et des Bibliothèques (1907—1918). Bp. 1982. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	94
<i>Kovács, József László</i> : Les lois dignes d'éloge de quelques anciennes écoles. Zsámbék, 1984. (<i>V. Kovács, Sándor</i>)	95
Mazal, Otto: Paläographie und Paläotypie. Zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln. Stuttgart, 1984. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	96
Fejér, Josephus: Defuncti primi saeculi Societatis Jesu. 1540—1640. I. Romae, 1982. (<i>Kállán, István</i>)	97
Ikones książąt k królów polskich Ks. Jana Głuchowskiego. Wrocław-Warszawa, 1979. (<i>Hopp, Lajos</i>)	98